

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIX-ik évf.

September, October. 1884.

5-ik füzet.

A KÜLÖNBÖZŐ IDŐK NÉZETEI A TERMÉSZETRŐL.

Képzeljük magunkat egy az emberektől lakatlan vidékre, hol különben szerves élet tenyészik. Ha ily helyen jelenik meg a természet-vizsgáló, mindent öszhangban, egyensúlyban fog találni. Itt minden rendben van. A szelid növény evők az üde anyagot fogyasztják, a korhadt és rothadó anyagok emésztői szintén kiveszik részüket, a ragadozók leskelődve csalárd-módon kapják meg prédájukat, mintegy gondoskodva arról, hogy tulszaporodás ne történhessék. És így semmi tulságos erő, semmi felesleg avagy hiány nincsen; a mi bizonyítéka annak, hogy minden betölti hivatását és elvégzi feladatát. De egyszerre egy hajó jelenik meg, kiköt a parton, emberek szállnak ki és megtelepednek az ős-földön — és ezzel minden megváltozik, és más kinézése, más külsője lesz a szüz földnek. Vadásznak, mert táplálékra van szükségök; a félnék és védtelen növényevő állatok mindjárt a vadászat zsákmányául esnek. A táplálkozás mellett a második szükség az oltalom, az új birtok megvédése; a nagyobb ragadozók ellen kiméletlenül kell fellépni, védekezni kell ellenök és üldözni kell őket; s nemsokára török, csapdák és jól célzott golyók meg is teszik a magukét s a nagyobb rablók gyorsan kirtatnak.

De aztán lassanként a kisebb állatok kezdenek szaporodni, melyeknek terjedése azelőtt természetes határok közé volt szorítva, s most alkalmatlanok kezdenek lenni az embernek. Az utálatos egerek pusztítani kezdenek az élés-kamarákban; a szemtelen kártékony patkányok betolakodnak a lakó helyekre, a mezei egerek és más rágcsálók aláássák és pusztítják a szántóföldeket és mezőket; pintyek és rigók a gyümölcsös-kertekben több kárt csinálnak, mint hasznot.

Most kezdődik a kisebb, de nehezebb harc! Az ember a nagyobb ragadozókat kiirtotta, de azok hivatását most neki kell teljesíteni, neki kell a természet által végzett irtó háborút folytatni, ha tovább is élni akar. Mindez fáradsággal jár. Évek hosszú sorára volt szükség, hogy a sűrű, járhatatlan erdőket megritkítsa, a rohanó szilaj patakokat mederbe szorítsa be s a földet termővé tegye.

A mint az erdő megszünt ősi, átjárhatatlan erdő lenni, s meg-ritkultak fái, úgy ritkultak azok az állatok is, melyek a bozótos esalítokban találtak lakást és menedéket. A mókus és vadmacska, a mátyások és sólymok mind eltűntek, és hol azelőtt a harkály kopácsolt, most a pacsirta énekel; mert az erdő helyét a mező váltotta fel. Az előbbi élet eltűnt, egy más lépett helyébe; e változást az ember teremtette, de az egyensúly nem változott, mert az egész megzavart öszhangja csakhamar újból helyreállott ama tevékenység következtében, melylyel a természet mindig az egyensúly visszaállítására törekszik.

Igy mutatja magát előttünk a természet mint öszhangzó nyugalmas egész, melyet egy örökös és erős törvény tart fenn. E törvény kifolyása egy örökkévaló bölcseségnek, benső összeköttetése az egyesnek az összessel; úgy hogy a látszólag ellenkező egyes érdekek, az egész fentartásában öszhangzó helyet foglalnak el; és másfelől az egész élete ismét oly forrás, melyből az egyesek tevékenységük feltételeit nyerik.

És ez a nagy élet-dráma nem külsőleg kormányoztatik, úgy hogy az egyes természeti egyedek nem mintegy sodronyon vonatva jelennek meg az élet szinpadán. Csodálatraméltó egyszerűséggel önmagától játszodja le mindenik szerepét, mivel minden lény benső természetéből törekszik saját szükségének eleget tenni, oly módon, mint az örökkévalóság által belé oltott törvény hozza magával.

Ez az a kép, melyben most a természeti élet az emberi szem előtt feltárul. De ez a kép nem volt minden időben ilyen; a tükör, melyből a kép tükröződött, változott. Sok nemes vizsgálónak nem csak verejtéke, hanem vére is kellett hogy hulljon, míg a jelenlegi nézetek a természet életéről eme képben érvényre juthatának. Egy pillantás a történelembé, hosszú sorát mutatja azoknak a heves küzdelmeknek és véres csatáknak, melyek ezek miatt vivattak. Hasonlítsuk azért össze a természet életéről a mai nézeteket az előbbi századokéival, kezdve a közép-korral, melyet a romantikus iskola oly rossz színekkel szokott festeni.

Századunk művei a természetről a közép-koréival hasonlítva össze, bátran mondhatjuk, hogy önállóbb gondolkozást, s még inkább vizsgálódást tüntetnek fel. A közép-kor termékei magokon viselik a gondolat, a felfogás hiányt s az önálló fürkészés hiányát és mindenek felett a feltétlen hitet a traditiokban.

E korban azok voltak a legnagyobb természetvizsgálók, kik magát a természetet soha nem vizsgálták, hanem a poros könyvtárakban a hagyományokat cõmpilálták és extrahálták. A régi auctorok

magyarázata, az értelmezés ide s tova csavargatása, táplálta s gyötörte e kor szobatudósait; semmi eredetiség, hanem a szók és kifejezések értelmezése, s szegénysége a természettani deductioknak. Azonban e commentatori eljárás és szócsavaró értelmezés csak egyik oldalát tette a középkori természettudománynak és pedig a negatív vagy jobban mondva passiv oldalát. Mert másfelől azt vesszük észre, hogy az auctorokban nagyon hisznek, mi az irodalmat dogmatikussá tette. És az auctorokban való nagy bizalom, a dogmai bélyeg az akkori természettudományokon nem egyéb, mint ama vallási nézeteknek a kifolyása, melyek az egész középkoron uralkodólag zsarnokoskodtak.

Mert ez olyan idő volt, melyben a szabad vizsgálás, különösen vallási dolgokban tüzzel és vassal fenytődött; a természettudományoknak az igaz sokkal alárendeltebb helyök volt, mint a vallásnak, de ugyanazon okok, melyek ennek tisztázását hátráltatták, már a két disciplina rokonságánál fogva is, az utóbbira is bénítólag kellett hogy hassanak. A középkori természetvizsgálóra két dolog hatott különösen bénítólag: az egyik, hogy ha vizsgálatainak eredményei a vallás nézeteivel nem egyeztek meg, azokat nyilvánítani nem volt szabad; a másik meg az, hogy a már ismert és elfogadott természetvizsgálók nézeteiben feltétlenül hinni kellett; azok helyességét vizsgálni ugy nem volt szabad, mint ellenvéleményt nyilvánítani.

E korlátozás meglátszik mindenütt a közép-kor természettani nézetein, az a természettudományokban minden előhaladást megbénított. Hogyan haladhatott volna elé az anatomia és anthropologia, hol bünül tudták bé, ha valaki emberi hullákat bonczolt fel? Midőn a vallásos hit még nem volt annyira következetes, hogy a világ alkotót minden időben egy és ugyanazonosnak higgye, és a mindenhatónak fenséges törvényeit a józan ész felfogásaitól eltérőleg magyarázta, midőn azt hitték, hogy a mi mára meg van teremtvé, holnap már másként teremthető, ilyen fogalmak és tévhit mellett nem lehet csodálkozni azon, hogy kedv sem volt a természet törvényei vizsgálására. A világ egyetemben chablonszerű törvényesség uralkodott, melynek nyüge alatt nem volt szabad még szemlélődni sem.

De ha meg tiltotta a vallás az észnek, hogy gondolkozzék, a képzelgés annál féktelenebbül csapongott. Emberi hullákat nem bonczoltak; az emberi test alkotót tanulmányozni nem volt szabad; mert ennek vizsgálásában az emberi nem lealacsonyítását vélték; de irtak könyveket az angyalok táplálékáról, ruházatáról és emésztéséről. A középkorban a hit sphärája olyan szín-

ben virult és illatozott, melyen a bűbájosság ömlött el s melyet napjaink atmosphaerájában hasztalan keresünk. A művészetre, mint általában tudva van ez a phantastikus kor jó hatással volt. De a positiv tudományokra befolyása megsemmisítő. A képzelet ilyen mértéknélküli felszinrejutásának tulajdoníthatjuk, hogy a természettudományok természetes fejlődésükben nem haladhattak előre, ennek a befolyásnak róhatjuk fel, hogy ép és egészséges virágzások helyett áltudományyá, bűvös magicává vált mind az, a mi ma már természettudomány. Így lett az astronomiából astrologia, a physicából magia. A képzelet vakító befolyása még azt a tudományt is elferdítette, mely maga a világosság; még a mathematicát is mysticus sötétségbe burkolták. A mysticus mathematicusok előtt a 7-es szám olyan szűzies valami, a minek nincs anyja; a 6-os szám tökélyes egész, és ezért Venusnak szentelték.

A physica, mint említők magicával volt vegyítve. A magicát az jellemzi, hogy igyekezett a természettel összeköttetésbe jutni, de egyszersmind megvető göggel került minden utat, mely ehez biztosan elvezérelte volna. A magicus a szemlélés és következtetés utjait keresztül ugorva akarja a természet életét ismerni, és ha ilyen ugrádozásában a felhevült képzelem visiokat látott, azokról azt hitte, hogy ezek a föld szelleme kinyilatkoztatásai. Ilyen képzelődések realis nézeteket nem teremhettek és a természet iránti érzék és a jelenségek okai után fürkésző vágy az érthetlenséggel arányban fogyott. A magicus hasonló a világfájdalommal telt természetvizsgálóhoz, és Fausttal így sohajthat fel: „a mit a természet ki nem nyilatkoztathat, azt belőle emeltyüvel és csavarral nem kényszeritheted ki.“ De éppen az emeltyü, csavar, s röviden szólva a műszerek azok, melyeknek segítségével az ember a természet titkaiba behatolhat. És ez ut az Istennek örök bölcsessége által vezéreltetik. A magicus ellenkező úton rohan, a mennyiben a műszerek az ő szemében nem a természet megfigyelésére szolgáltak, hanem azokat a természetet ostromló eszközöknek tekintette, melyekkel az égbe akart jutni és onnan azután a természetet kényszeríteni akarta a feltétlen megadásra. Hanem a szellem kenyerét csak izzadva lehet megszerezni, s nem az igazságnak kinyilatkozás utáni megismerése, hanem a következetes feltalálások szerzik meg azt az élvezetet, melyet az ember a szellem útján a természettudomány terén elérhet.

A középkorban az astronomia astrologiává vált; a helyett, hogy a csillagok utját, melyek a világűrben örök törvények szerint mozognak, tudományos szemmel kísérték volna, a távcső és az égbol-

tozat közé magicus fátyolt vontak, és az összetartó harmonia helyett egy mesés beszélgetést kezdettek, mintha a mindenható a csillagokkal, mint gyermekeivel beszélgetne, s a tudományos vizsgálódás helyébe az az ok nélküli tépelődés lépett, hogy vajjon az égi testeknek miféle jelentésök van.

A phantasia játéka által a csillagok összeköttetésbe hozattak a régi istenekkel és ezek nevéből neveztettek el. Az égi testek állása különböző természet és sorshatározat következtében alkotódott, melyek mintha egymással háboruban állvaának, a minek kimenetelétől függne a föld és az emberek sorsa.

Jellemző, hogy midőn az astrologia szervezetét a képzelet megalkotta, tagadta, hogy erre egyedül volna befolyása és így a logicának helyet adott ezzel a disciplinával szemben. De mindamelltt a logicialag gondolkozó ész alá kellett hogy magát rendelje egy képzelt alapnak. És e csalóka és bonyodalmas észugrás és csalárd következtetések által összehozott tudomány oly sokáig fentartotta magát! Alig lehet érteni, hogy még oly egyének is foglalkoztak vele, kiknek kitünő elméjéről és következetes gondolkozásáról az utókor meg van győződve. Nehány példa a mondottakat egészen felvilágosíthatja. Csak a csillagok astrologus characterét kell feltüntetnünk: „Saturnus hideg és száraz, mivel a nap melegítő erejétől és a föld nedves kipárolgásától legtávolabb van. Mars száraz és edző hatású, ezt mutatja tüzes természete, s valóban színe is. Jupiter és Venus nagyon jól vannak vegyítve a melegből és nedvességből. A hold természetéből következik, hogy nedves, mivel az a földhöz legközelebb van és ettől nedvességet vonz; azért a földi testek is tőle nedvességet kapnak és hatása ilyen módon rothasztó.“

Ugyan ez az astrologus phantasiája az egyik csillagot him-, a másikat nőneműnek osztályozza; egyikről azt mondja, hogy nappali, a másikról, hogy éjjeli. A mysticus arithmetica és astrologia a régieknek kedvenc tudománya volt, innen keletkezik az is, hogy a sphääráknak zenéje van, — mit a pythagoräusoknál sokat emlegettek.

A középkornak még volt egy kedvenc tudománya és ez az álchemia, a melyből, mint tudva van, a mai chemia származott. Az álchemisták, minden erejüket arra fordították, hogy feltalálják a bölcsék követét. Ez alatt különben oly anyagot értettek, mely titokteljes erővel a nem nemes fémeket aranyná változtatná és ebből aztán oly folyadékot nyernének, melynek neve életbalsam lenne,

melyből a ki innék, nemcsak az életet meghosszabíthatná, hanem örök ifjúságot fogna élvezni. És hogy ezt megtalálják, egy téves elméletet állítottak fel, melynek egyik tana így szól: minden fém kénből és higanyból áll, csak az arány a kettő között különböző és a vegyülési mód szerint, a bölcsesség köve az lesz, a mely ezt a vegyülést úgy fogja vezetni, hogy a nem nemes fémek mind aranyra változnak. És míg az alchimisták görbejeikben és olvasztó csészéjükben különböző anyagokat olvasztottak össze, ebből nemcsak mindenféle eredmény nélküli olvadék jött létre, hanem ezek szemlélésénél is roppant nagy szerepet játszott a mystikus képzelet. Az alchimisták iratait azon szellem lengi át, mi az astrologusokét. Így az arany, a fémek királya, az ezüst a királyné, egy más anyag a vörös oroszlán. A vegyületeket és bomlásokat úgy tekintették, mint heves küzdelmeket, melyeket az elemek egymással vívnak. Ilyen képleges phantasiához csatolta az ész következtetéseit, és ezt minden logikai látszat nélkül vezette, s közbe-közbe újabb képzelgés jött:

„Egy vörös oroszlány, egy bátor kérő, langyos fürdőben a liliummal megházasodott. És azután mind a kettő nyílt tüzlánggal nászteremről-nászteremre hurczoltatott.“

Az aranycsinálásnak még tanuk előtti előállítására is vagy egyszerű jóhiszemű csalódáson, vagy pedig épen szándékos csalás útján történhetett. Oly esetekben, hol az öncsalódás játszotta a főszerepet, azt hitték, hogy az arany anyagot magát állítják elé, a mi azonban csalódás volt, mert legfennebb is aranyárga anyagot állíthattak elő. Tehát egy ilyen anyagban az alchimisták hitén kívül semmi sem volt arany. Vagy az is megtörtént, hogy az összetett alkatrészekben tudtokon kívül az arany benne volt.

De nem hiányoztak a legaljasabb csalások is. Így az egyik az olvasztandó anyagot olyan ólom pálczácskával kavarta, mely belől üres volt és arannyal volt kitöltve. Egy másik a széndarabokba szinaranyot dugott.

Az aranycsinálók hirében álló alchimisták az aranyzomjas nagyok előtt nagy tekintélyben állottak, az igaz, hogy néha be is hirtönözték őket, ha egyébért nem is, azért nehogy a titkot másnak elárulják. Megtörtént azonban az is, hogyha az aranycsináló képzelése respective csalásai napfényre kerültek, azután aranyüstös ruhában aranyos akasztófára huzták fel.

Sokan az alchimisták közül jellemöket illetőleg gáncsnélküliek s a tudomány szomszárja által vezéreltetve folytatták kutatásaikat; de

azért mégis az aranycsináló nevet kellett hogy magokra vegyék, mert más úton magokat fenn nem tarthatták. Különböztetést se kell felednünk, hogy ebben a korban a nép a szerény magányba visszavonult tudóst nem tudta másképpen képzelni, mint aranycsinálót. A középkort nem lehet azzal a felvilágosodással említeni vagy csak képzelni is, a mi a régi görögök korában volt, vagy jelenleg a mivelt Európában van; mert most már hála a korszellemének az emberek nagy részének a szeme fel van nyitva. A középkorban a mysticus nyomás a nagy tömeget lenyűgözte annyira, hogy minden kedvét elvette az ismeretektől. Semmi összeköttetés a nép és a tudomány emberei között nem volt. Ők látták a tudomány vizsgálatát; de az utat, hogy miként jutottak a tudomány birtokába, felfogni nem tudták. És így támadt bennök az a gondolat, hogy az ilyenek valamely titokteljes módon bűvölő erők birtokába jutottak és ezért adták nekik azt a nevet: Magicus vagy aranycsináló. Ezekon kívül nem igen volt az illetőre nézve ez elnevezés valami nagy előnnyel; mert éppen a hányszor tisztelet és félelem tárgyai voltak, éppen annyiszor a legbrutálisabb üldözésnek és kegyetlenségnek lettek kitéve.

Az alchimisták közül is nem mindenik hitt az aranycsinálás lehetőségében, és hogy kimutathassuk, hogy voltak olyanok, kik nem hittek ebben, nem lesz érdektelen felemlíteni, hogy az alchimisták miként gondolták a fémek átváltozását. (Azonban a zavar kikerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy a középkor tudományos tekintetben nem esik össze a történelem középkorával.) Becher mondja (1670) hogy az alchimisták, kik a fémek átváltozásában nem hittek, elene is szegültek e hitnek, és úgy tűnt fel az eféle előttök, mint valamely gordiusi csomó. Ezek közül egy így szólott: ha a fémeknek átváltozó tulajdonságuk volna, akkor ezt már bölcs Salomonnak kellett volna ösmernie, ki tagadhatlanul bölcsességben az égiekkel is versenyzett, s mégis mikor aranyra volt szüksége, hajókat küldött Ophirba és alattvalóit is nagy adókkal sarczolta, a mit mindenbizonyal nem tett volna, ha aranyat tudott volna csinálni, tehát bölcs Salomon a fémek átváltoztatásáról semmit sem tudott, és az ő uralma alatt ez nem is volt ösmeretes. Becher ellenfeleivel szemben azt állítja, hogy bölcs Salomon a bölcsesség minden nemét bírta, habár kételkedik ő is a felől, hogy a bölcsesség minden különlegességeire kiterjedett volna. Felhozza például, hogy vajjon bölcs Salomon a könyvnyomtatást és a lőport ismerte-e? Így vitázik Becher ellenfelével, ki következtetéseit tagadja. Az ophiri hajózás és adóztatás még nem zárja ki azt, hogy bölcs Salomon a bölcssek követ

ne bírta volna. Hát vajjon Leopold császár, kiről tudjuk, hogy aranycsináló volt, vajjon engedett-e ezért valamit az adóból? Svajjon az ophiri hajózás biztosan megtörtént-e? alig hihető, mert abban az időben ismeretlen volt az iránytű. S vajjon Salamon hajóit csak épen aranyért küldötte-e? vajjon nem lehetett-e a hajózásnak gyakoroltatás vagy népmiszeret a célja. Erre azt felelik minden bizonynyal, Salamon épen azért küldött Ophirba, mert a bölcsesség követ bírta és nem akarta palotájában az aranyat csinálni, hanem a titkot megőrizni, mert a tincturát, mely aranyváltoztató erővel birt, ismerte, és a kész aranyat azután idegen országból hozatta haza. Keletindióban és Amerikában a zsidók korában nem voltak aranybányák.

De mit is küldhetett Salamon idegen országba az aranyért csereportékául?

És Salamon halála után Rehabeám alatt miért nem folytatták ezen hajózást? Becher egész bizonyosan hiszi, hogy Salamon a bölcsesség követ bírta; de titokban tartotta s nem akarta senkinek elárulni, így találjuk ezt az alchimista vitát feljegyezve a Koppe-féle vegytan történelmében. Így vitatkoztak a középkorban tudományosan. Magától értetődik, hogy az alchimistai hóbortot mindaddig, míg ilyen vitával és okokkal támadták meg, tévelygéséből észre téríteni nem lehetett.

Lavoissier kezében a mérleggel szállott sikra és megmutatta az elemeket és bebizonyította, hogy a fémek is elemek; ezután az aranycsinálásban csak azok hihettek, kik az anyag bűvös átváltozását, még valamely érthetetlen módon reméllették, tehát csak a mysticusok, kiknek intelligentiájok a túlcsigázott képzelet alatt tönkre ment. És ennek az iránynak is voltak követői. Egy újabb költő a közép korról egészen találólag éneklí:

Izott a világ, de világosság nélkül,
Az égboltozat vörös-felhő szegélybe diszlett.
Szikrát vetének a szellemek, de szolgák valának,
Ringatták magokat a büszke romokon,
Jogaikat csak a remény tartá fenn.

Egy másik szerző megint e szavakkal jellemzi e kort: „az igazság félve fut régi rejtekébe, mely felett casuisticus hegyek tornyosulnak.“ És a bölcsészet, mely azelőtt egészen az égig emelkedett többé nem volt hallható, elszáradott egészen utolsó okoskodásáig. A természettan elment a Metaphysikához koldulni, sőt még az arithmeticianak is le kellett a mysticismushoz aljasulnia. A tudomány szelleme beteg lett, félfő tekintettel bámult, tétovázott, szédelgett és meghalt!

A tudomány halála azonban csak tetszhalál volt. A középkor sötét homályában aludott, hasonlólag mint a sötét erdőkben a vadrózsa nem nyílik ki, a tudomány is ilyen varázsálmot aludott, míg a humanisták a reformatio és a felvilágosodás lovagjai álmából felrázták. A vallás terén is a szabad vizsgálódás tért hódított és békóit a tudmánynak szétrontotta. A tévelygés, mely mint egy Alpes nehezült a középkor embereire, megszűnt, a szellem hatalma szabad lett.

E kép, melyet mi a középkorról alkottunk, magától értetik, hogy csak egészben és nagyobb részében volt ilyen. Mert a tudománynak modern álláspontja is ama századokban verte gyökerét. Voltak a felvilágosult nézeteknek akkor is bajnokai, kik azonban a tömeggel nem daczolhattak. Az alchimia folytonos küzdelme a dogmatismusnak és a sötét képzelődésnek, és e küzdelem addig tartott, míg a középkori salak leülepedett és a küzdelemből a vegytan, mint tiszta tudomány, előállhatott. E tekintetben mint kiváló alak jelenik meg előttünk Keppler, halhatatlan felfedezője az égi testek utjának. Azonban ő is bármily tudós volt, korának nézeteitől és szokásaitól nem ment, mert hitt az astrologiában és azt üzte. De éppen a mint a középkori tudomány tantételeit igyekezett a józan okosság és vizsgálódás követelményeivel összeegyeztetni, felfedezése az astrologiát teljesen megbuktatta. Feltűnő, hogy az az idő, melyben a képzelet és a dogmaticus nyomás nagyban és minden tekintetben a tudományos törekvésekre legbénítőbban hatott, éppen azáltal használt a tudománynak, mert e tévelygésből is állottak elé olyan emberek, mint Keppler. Erélyes szellemű egyének éppen azért, mert a gondolkozás is tiltva volt, hatványozott munkásságra indítottak s szellemük az igazság ösvényére vezette.

Napjainkat a derült nappal hasonlíthatjuk össze, a hol a bárátságos fény sugarak mindenfelé terjednek; a középkor pedig egy varázs éjjelhez hasonlítható, a melyben sok szépet is álmodtak, ha bár határtalan zavar volt is ez az álmkép; egy olyan éjszakához, hol ha fény tűnt is fel, néhány percnél tovább nem tarthatott; egy olyan éjjelhez, hol a mocsárból bolygó tüzek jöttek, melyek vezérelték bámulóikat; egy olyan éjjelhez, melyben csillagok fénylettek és a sötétség hatalmát megtörték, s mely csillagok, a tudomány egén e mai napig tündökölnék; egy olyan éjjelhez, hol számos máglya tüzét lobogtatták, azzal a gyermekes hittel, hogy az örökös fényt fogják véle kiolthatni.

Valamely szabadságra törekvő nemzet benső életében rendszerint akkor merül fel veszedelem, midőn az egyesült erővel eléggé

erősnek érzi magát arra, hogy az idegen uralmat magáról lerázza. A természettudományoknál is hasonló történt. Midőn a theologia és az auctoritásokban való hittől megmenekült; és midőn annak tudatára jött, hogy a tudományok igazságuk próbaköveit csak magokban hordhatják, ez ifju üdeségben felébredett szellemek a szabad vizsgálódástól és kísérletezéstől elterelődtek és önbecsöknek tulságos érzete olyan térre terelte őket, melyen célhoz semmiesetre sem juthattak. Ebből azután származott azon bal hiedelem, hogy a természet törvényeit pusztá gondolkodás által is fel lehet találni, és a szellemnek szemlélődésre nincsen is szüksége. E nagy szellemi tulbecsülésből eredő tévelygésnek köszöni a természet a bölcselleti iskola létrejöttét, melynek két fő képviselője Németországon Schelling és Oken volt. Olyan természet-bölcselők, mint Schelling, azt gondolták, hogy a természet törvényeit elvonulva egy rideg tudós szobájában is fel lehet találni; megvetettek mindenféle szemlélődést, s kényszeríteni akarták a természetet arra, hogy az ők gondolat rendszereikhez alkalmazkodjék. Ez volt náluk az alap eszme: „A természet, az én vagyok.“ Oken természet philosophiájának jellege szelidebb volt; mert róla nem mondhatjuk azt, hogy a természet szemlélését egészen figyelmen kívül hagyva a természet törvényeit egyedül gondolkozás által akarta volna elérni; hanem az egészen bizonyos, hogy ő sem fordított kellő gondot a természet szemlélésére, hanem nézeteiben is azokat a hiányokat, melyeket a tovább vizsgálódás kitöltött volna, természet philosophiai tévelygésekkel akarta kitönni. A középkor természet philosophusai és vizsgálói hibája abban közös, hogy a vizsgálódást nem méltatták kellőleg. A megkülönböztető jellemzés mindkét irányra nézve az, hogy a mi természetesen kísérlet vagy szemlélés által megfejthető lett volna, a középkor természetvizsgálói és a képzeleti természet-bölcselők rejtélyes titkolódzás által akarták megfejteni. Mindkét fél elvesztette lábai alól a reális alapot és légvárat kerestek. Az új természet-vizsgálás az érzékekhez fordult és ezeknek vezérletére bizta magát, hogy ezek vezessék az embert a külvilághoz; mert ezeknek a tapasztalata a gyakori csalódásoktól leginkább megóvhat. Azonban a természet szemlélése távol van attól, hogy csak kizárólagosan az érzékek vezetésére bizza magát. Már a szemlélés magában több, mint látás-szervünk gyakorlása; mert a szemlélődéssel a vizsgálat egyes részei, mint valamely szellemi működés, úgy vésődik be belsőkbe. Ha a tapasztalt természet-vizsgálónak szeme valamit megnéz, és vizsgálva a természet tárgyait fontolgatja, a mult időkbeli tapasztalataival összeha-

sonlitja, a mit az ilyen tapasztalás és látás benne felkelt, az valóban több mint érzéki benyomás. Az ész, a szellem ezzel nincs azon veszedelemnek kitéve, hogy magas polczáról lehuzassék; sőt ellenkezőleg az érzékek ezáltal élénkebbek lesznek, sőt nemesbitődnek. Az újabb természet vizsgálati módszer a szellemnek uralkodó hatalmát éppen nem adta fel, sőt ez uralom csak éppen most emelkedett kellő magaslatára, mióta a puszta elme feszítésen kívül sokkal észszerűbb dolgok állanak szolgálatára, melyekkel rendelkezve célját könnyebben érheti. A szemlélő szerv is élesebb és mélyebben behatóbbá vált, míg a középkor álmadozóinál elbutult.

Ki merné tagadni, hogy az észnek az újabb természetvizsgáló módszernél is nagy szerepe van. És ez még kiválóbb módon nyilvánul akkor, hogyha nemcsak az egyszerű szemlélő vizsgálódásról van szó, hanem a természetnek magasabb szempontból való vizsgálatáról, hol magát a természet tárgyait és a természet erőit a természetestől eltérő helyzetbe hozzuk, azaz mintegy kényszerítjük, hogy adjon rejtélyességéről nekünk felvilágosítást. Minden kísérletezésnél mi egy kérdést intézünk a természethez és éppen e kérdések intézésénél van az a tere az észnek, a hol egész belátását és élességét kimutathatja. Sőt a képzelődésről is elmondhatjuk, hogy mind e mai napig a természetvizsgálásnál szerepet játszik, jó és rossz értelemben véve; mert igen gyakran kész agyrémeit a tapasztalat egyes töredékeihez hozzá fűzni, összeköttetéseket és szétbontásokat gyakran hibásan alkalmaz, és olyan következtetéseket teszen, melyek idő előttiék és a melyeknek, érvényt csakis a hosszabb és tüzetesebb vizsgálat szerezhethet, de azért a képzelődésnek mégis sokszor igen jó ötleteket köszönhetünk, a melyek tüzetesebb vizsgálódás után szerencséseknek mutatkoznak. Gyakran a vizsgálódásnak merész szárnyakat kölcsönöz a képzelődés, egy annyira, hogy nélküle az egész lassu ámolygássá válnék.

Igy működnek öszsze a természetvizsgálódásnál érzék, ész és képzelődés, s valóban bajos volna azt igazságosan eldönteni, hogy melyiknek van egyes eseteknél nagyobb befolyása, s ha valahol itt találók Göthe szavai:

A gondolatszövet csak egy jó létre,
Mint bármelyik szövészi műremek,
Hol egy nyomás ezer szálát vezet;
A lábitók fel és lejárnak és
A szálak látatlan keresztesződve,
Ezer kötést csinál egy kis ütés.

A vizsgálódásnál a képzelődés mindig önmagától áll elő, mindig készen van az egység utáni törekvésében, hogy egyes dolgokat

egészsé fűzőn össze. Az újabb természetvizsgálási módok előmenetele ezt azonban olyan módon egyenliti ki, hogy a képzelet által összeszótteket még egyszer megvizsgálja.

A phantasia és mellette mint legközelebbi testvére, a speculativ ész most a vizsgálódó kritika ellenörködése alatt van. Az újabb természet-vizsgáló módszer szerént az emberi erők öszhangzólag összeműködnek és egyedül azáltal érte el jelenlegi nagy eredményeit a természettudományok terén a szemlélés és kísérletezés, hogy mindazokat az utakat és módokat a maga köréből eltávolította, melyektől a középkor természet bölcselői nem tudtak szabadulni.

A középkor természetvizsgálási módja nem önmagától állott elő, hanem mint egy történelmi gyökérnek nem életrevaló sarjadásait tekinthetjük. Ha ezt a gyökeret követjük, szálai a classicus ókorhoz, ama nevezetes görög férfiú nevéhez, Aristoteleshez, vezetnek vissza. E hatalmas szellem uralma az egész közép-kor nézeteit maga köré vonta és nézetei még mai nap is igazságoknak tünnek fel.

A szerént, a mint mi Aristotelest mint physicust vagy természetbölcselőt tekintjük, különböző képet alkothatunk magunknak felőle. Aristoteles állattanában a természet szemlélését oly annyira méltatja, hogy más módot az újabb természetvizsgálátnál sem veszünk észre; úgy hogy ebben az aristotelesi szellem megújulását láthatjuk. Mint physicus, sok tévhitnek vetette meg alapját. Tekintsük csak, miket mond physikai leczkéjében: „mind arról, a mit már tudunk, át kell mennünk arra, a mi előttünk még ismeretlen.“ Ez elve valójában megfelel az újabbkori természetvizsgálat módszérének. De Aristoteles ezt ily módon folytatja: „az általánosról kell a részletesre átmennünk, és ez általánost illetőleg már a nyelvtanban is találunk valamit; mert a szók dolgokat jelentenek általában és korlátolt alakban.“ És ezután több nagy kérdést állit fel a világegyetemet illetőleg, melyben a szavakat és kifejezéseket minden oldalról és minden irányban szétbontja és felvilágosítást ad affelől, hogy ezeket még előtte élő kitünő férfiak mi módon nevezték. E tekintetben tehát Aristotelest is úgy tekinthetjük, mint egy prototypussát a középkor betűmagyarázóinak és komentátorainak.

A világ tökéletességét a következő és valóban eredeti módon vázolja Aristoteles: A világ mind szilárd testekből áll, melyeknek három irányban van kiterjedésök; de a hármasszám a legtökéletesebb, mivel a számok között ez az első; mert az egy még nem szám és a kettő helyett azt is lehet mondani egy meg egy, míg a három az a szám, melylyel mindent kifejezhetünk, és ez úgy van alkotva, hogy

van kezdete, közepe és vége! Itt van a kezdete a mysticus arithmeticianak és egyszersmind ez példányképe a valódi természet-bölcselő logicának, melyben a szavak tétovázó értelmezése az irányadó. Egy másik példa, hogy mi módon gondolta és vezette le Aristoteles a négy elemet: Négy dolog között, azt mondja, van hat összetétel. De ez összetételből a két ellentétet, a meleget és hideget a számításban figyelmen kívül kell hagynunk; s így tehát csak négy elemet kaphatunk: a tüzet, mely meleg és száraz, a levegőt, mely meleg és nedves, a vizet, a mely hideg és nedves, és végre a földet, mely hideg és száraz.

Egy más helyen a következő megjegyzéseket olvashatjuk: „A természet egyszerű elemeinek egyszerű mozgásai is kell hogy legyenek. S valóban így is van a tűz és levegő természetes mozgása fölfelé irányul; de a víz és föld lefelé mozog, mindkettőnek egyenes irányu mozgása van, és ezen az egyenes irányon kívül van körmozgásuk is. Ezeknek az elemeknek mozgása nem tökéletes, ámbár e mozgás sokkal tökéletesebb lehetne, mint amaz elemekéi. A körvonal tökéletes vonal, míg egy egyenes vonal sohasem tökéletes; tehát kell valaminek lenni ebben; mert a köralaku mozgás tökéletes és természetes. Ebből tehát világosan és megzáfólatlanul az következik, hogy a testekben egy essentia van, mely egészen különbözik ama négy elemi testtől, a melyek ennél isteniebbek.“

Ez állítás sajátlagos képzelme a közép-kornak, és most kísértse meg bárki is, hogy emez aristotelesi Quintessentiából a bölcsesség kövét feltalálja.

Ez idézetek elegendők annak a bebizonyítására, hogy a középkor természet bölcsészete mi módon gyökerezett az aristotelesi nézetekben. De mindezek mellett is Aristoteles a legrégebb képviselője marad azoknak a principiumoknak, a melyeken az újabb természet vizsgálódás e mai napig nyugszik; mert nevezetesen állattanában tiszta nézetek vannak megírva.

De hogyan lehessen azt megérteni, hogy Aristoteles egyfelől úgy tűnik fel, mint a modern természetvizsgálódás első harcossza, másfelől mint a közép-kori tévelygés megalapítója? E talány megfejtése, hogy a természeti egyed magában egy egész, mely nézetben alapulnak a természettudományok; de a természettanban, az egységek idő és helyet illetőleg egymástól szét vannak szórva, úgy, hogy e miatt rajtok az egyszerű természeti szemlélés kimerítő ismeretekre nem vezérelhet; mert a törvények felösmerésére okvetlenül kísérletezés szükséges. Tudjuk, hogy már Aristoteles idejében tettek

kísérleteket; de e kísérleteket a maiakkal nem lehet összehasonlítani, midőn ma már a kísérletek sikerülésére a nagyszerűleg kifejlett technikai készülékek is nagy befolyást gyakorolnak; ezekkel szemben az ó-kori kísérletezés csak bölesőjében rengett. Így tehát Aristotelesnek egység után törekvő kutató nagy szelleme azokat az üröket a természet titkaiban, melyeket ma a további kísérletezés előbb-utóbb áthidal, akkor egy-egy képzelemmel tévutra terelhette. E felvilágosítás sokak előtt elégségesnek tűnhetik fel; de a dolog alapja még mélyebben fekszik.

Valaki azt a kérdést vethetné fel, miért maradtak a görögök a kísérletezésben annyira hátra. Miután általánosan tudva van, hogy e nép rendkívül előre volt haladva mind abban, a mi a művészethez és műiparhoz tartozott? Miért nem viseltetett hasonló szeretettel a kísérletezés iránt is, melyből a tudományos ipar fejlődött ki? Hihetőleg jellemében volt valamely vonás, mely ezzel meg nem egyezhetett. És nem is kell sokáig keresnünk az okot, hogy e jellemvonást kimutathassuk.

A görög életnek egyik nagy ösztöne az individualismus, az éles elkülönítés, és a gyors elhatározás. A művészi törekvésekben ez tiszta zavartalan megalégedést szerzett; s más téren is kitűnnek ezek a jellemvonások. Azonban az általános emberszeretetnek ama követelményeit, melyeket a keresztény vallás állított fel, a görögök úgy látszik nem ismerték. Kosmopoliticus nézeteket, a szívek ama tágabb érzeit, melyek nemcsak a nemzetiség gondolatával foglalkoznak, a görögök életében hiában keresünk. Nagy részben csaknem általában egész öntudattal és éleshatárvonással különböztették meg magokat más nemzetektől, főképpen, a mint mondani szokták, a barbaroktól. Abból a célból, hogy állam eszméjük ideálját minél hamarabb megteremthessék elválasztották a népiest a felsőbbrendűtől, és itt is a helyett, hogy azt olyan nevelés által nemesítették volna, mely a társadalom minden rétegébe behatol, a nép között két osztályt állítottak fel, melyek közül az egyik a polgári kötelességeknek és az államügyeknek élt, míg a másik alsóbbrendű munkákat végzett. A vallási dolgokban is az említett elv volt az irányadó; az élet minden nevezetesebb tényezőit személyesítették és egy istent alakítottak számára. S vajjon e vonás nem egészen hasonló-e ahhoz, hogy minden egyes természeti jelenségre egy törvényt is csináltak, és hogy minden ily természeti jelenségre egy különös szellemi principiumot alkalmaztak? Ehez járult még az a törekvés, hogy mindent csak mint anyagot akartak felhasználni a gondolkozás gyakorlá-

sára, s mindent csak mint ösztönzőt a bölcsészeti vitatkozásra. Attól nagyon távol voltak, hogy bizonyos számú tényeket gyűjtsenek, hanem a görög philosophiai szellem az egyes természeti jelenségeket észelve a subjectiv phantasia útján egy egészszé szőtte össze. Eme gyors és téves átalánosítás, mely a természetibölcsелеm téves ösvényére vezette a görögöket, épen oly kifolyása a görög szellemi világnak, mint a milyenek voltak ama dicső művészeti teremtmények, melyeknek ma romjait is magasztos érzéssel bámuljuk.

De térjünk vissza korunk természetvizsgálására és tekintsük annak termékeit. Egészen a tudományos alapon maradvá, elmondhatjuk, hogy az újabb természetvizsgálási mód minket a természet erőinek egységére vezérelt, de más uton, mint a természet-bölcsелеm, mert ennek felvilágosító törekvése szócsavarás, amazé pedig tiszta és könnyen felfogható egyszerűség. Tegyük könnyebb megérthetés céljából egy kísérletet; csak egy tekintetet kell vetni a gőzgépre és az elegendő arra, hogy működésére figyelve megérthessük, hogy a meleg mozgást idéz elő. A mozgás pedig megint meleget idézhet elő, mert a mint tudva van, ha a testek összedörzsölődnek, meleg származik. A villanyosság meleget és fényt gerjeszt, a mint ezt a villámlásnál is lehet észre venni. És ismét a hó által, mint az a physikai kísérletéknél megmutatható, villanyosságot lehet előidézni. Tehát egy természeti erő a másikat elé tudja hozni. De az előidéző és előidézett nem olyan viszonyban vannak egymással, mint ok és okozat, hanem sokkal szorosabb viszonyban. Bizonyos mennyiségű melegség, midőn mozgást idéz elé, bizonyos mennyiségű munkát is eszközöl és így a meleg mechanicus munkát és a mechanicus munka a meleget hozza elé, és ez átváltozás az átváltozandókat illetőleg mindig határozott számok szerint történik. Ez arányban változtatja a hó a villanyosságot és a villanyosság a hőt, a mit ezelőtt különböző természeti erőknek neveztek, az mostan egy és ugyanazon erőnek különböző alakja, és ezek a különböző alakok egymást fel birják váltani. E tények mintegy elvitázhatatlan bizonyítékai a természeti erők egységének. És e felfogás nem valamely poeta álma, vagy pedig valamelyik természet-bölcselő feljegyzett hagyománya, hanem exact vizsgálódásnak az eredménye.

Csak egy pillantást kell vetni a jelenkorra, azaz a mi mindennapi életünkre, hogy azokat a nagyszerű gyakorlati vívmányokat megösmérjük, melyeknek létrejövetelét mind az újabbkori természettudományoknak köszönhetjük. A tér és idő mindinkább megszűnik akadály lenni; mert gondolatainkat villám gyorsasággal tudjuk a legtá-

volabbi helyekre küldeni, a sötét éjszakákat mesés fényvel tudjuk megvilágosítani, az éjszakát nappallá tenni. Mindez csak úgy volt elérhető, hogy az emberiség maga körül eloszlatta a középkor sötét homályát és a természet életét üde és gondolkozó észszel kezdette vizsgálni.

Az újabb nézetek a természet felől a belső életre is hatalmas befolyást kezdenek gyakorolni és sok tekintetben felszabadítólag hatnak.

E nézetek eredménye mindenekfelett a babona megsemmisítése. A természet vizsgálása szövetkezve egészséges bölcsészettel megállapította azt az igazságot, hogy az összes világ-egyetem minden nyilatkozataiban, örök és változatlan törvényeknek van alávetve. És ezzel a babona gyökerét semmisítette meg. S e szabadító munkáját a természet-tudomány úgy végezte el, hogy a hitet semmiben meg nem sértette.

Természetesen a hit alatt nem a dogmai formákat kell érteni, hanem a vallásos hit lényegét, mely mintegy benső és ideális magva az emberi érzelemnek, s mely minden benső érzelmek közül leginkább össze van nőve a miveltebb emberek szívével. A hit az emberi érzelmeknek a mentő-horgonya, mely nélkül szép és magasztos lehetetlen lenne az emberi életben. Vajjon barátság hit nélkül gondolható-e?

A hol hiányzik a jónak hite, ott az ész a legnemesebb törekvéseket is a porba rántja és csakis a képzelemben talál magának szolgálatrakész segédet. És más oldalról vajjon valamely nemesebb czélra törekvés, a hű kötelesség-teljesítés, mely magát semmi által elriasztatni nem engedi, vajjon ez nem a hit gyümölcse-e? Lehetne-e érteni, hogy meggyőződéseért az ember a földi javakat, szerencsét és életét is feláldozza, hogy ha ez a meggyőződés nem valamely rendíthetetlen benső hiten alapulna, azon a hitem, hogy létezik valami, a mi nem látható? Hol a természettudományi elv, mely a hitet megtámadná? Mert a hit az, melyből minden nagyszerű támadott, s mely mindenkit lelkesített, ki azt valóban szívében hordozta. Tehát ismételtetjük, hogy az újabbkori természettudományok a babonát kiirtottak a nélkül, hogy a hitet megtámadták volna.

Egyébiránt a babona forrásai nem az emberi lélek felületén, hanem mélyében vannak. A világ összefüggését áttekinteni, az idő szövöszékének titkos mozgását kilesni, betekinteni ama titkos műhelybe, hol a sorsot szövök, készítik és kovácsolják, látni azt, miből az élet fakad: ez volt örök időktől, mire az emberi lélek buzgón és

olthatatlan vágygyal törekedett. E tudományszomj csak akkor fajul babonává, ha az ember lázas sietségében tévutra jut, melyen a képzelet hallatlan dolgokat vél látni, hallani stb. és hogy átjuthasson azon az örvényen, mely a természet által adott álláspont és valamely ideális czél között lebeg, a képzelet szárnyaira bizza magát. Az újabb természet-vizsgálás ama magasztos czélok egyikéről sem mondott le; és sikerült is neki ez örvényeket sok helyen szilárd alapra támasztott valóságokkal áthidalni.

Az alchimisták egyszerűleg varázsszereket kerestek, melyekkel a nem nemes fémeket arannyá varázsolhatnák. Az alchemia mysticus kódéből győzedelmesen bontakozott ki a chemia. S valóban ki merné tagadni, hogy ilyen módon sikerült látszólag értéktelen anyagból aranyat csinálni: A kereset források bősége, az ipar egész virágzása a chemiának sokat köszönhet. Meg kell vallanunk, hogy az újabbkori természetvizsgálát valósította azt, a miután a középkor fekete mesterei a sötétben hasztalan törekedtek.

A magicus minden korlátot le akart rázni, mely véleménye szerint közte és a világ szelleme közé emelkedett. És a fensőbbség egy bizonyos érzetével követelte, hogy a természettel ő úgy érintkezék, mint valami lelkekkel; de tévedett az eszközökben vagy jobban mondva megvetette az eszközöket, melyek e téren egyedül czélra vezetők. A mire hasztalanul törekedett, az ma már valóságban a közélet gyakorlata. Valahányszor kísérletezünk, mindannyiszor a természettel benső összeköttetésbe lépünk, kérdést intézünk hozzá, és kérdésünkre tiszta és érthető választ nyerünk. A mi füleink némák és süketek a Sphärák zenéjét hallani. Az astronomusok az égboltozatot megtisztították és elűzték minden astrologus lelket.

Az istenek szeszélye helyére a törvény lépett, és csak ennek uralmát ismerve tekintünk az égre, melynek fénye örök és magában nyugodt harmoniája a világnak.

A szellemektől megszabadultunk, de a Szellem megmaradott. S magának a felvilágosodásnak is a szelleme, mely sok száz esztendő csendes és viharos forrongásainak az eredménye, miután a legsűrűbb ködön győzedelmesen áttört, állandóan köztünk fog maradni és többé el nem nyeli a középkor éjszakája.

Dr. BARTÓK ISTVÁN.

A THEOLOGIAI FACULTÁSOK ELNÉPTELENEDESE OKAI NÉMETORSZÁGON.

„Forgó viszontagság járma alatt nyögünk, Tündér-szerencsénk kénye hány vet.“ Berzsenyink e szavait igen érdekesen illusztrálja a theologiai studiumok sorsa az újabb időben. Érdekes és tanúságos lenne szemlét tartani a fölött, hogy a középkor legnevezetesebb és leghatalmasabb studiuma, a theologia, minő rang- és értékbeli átalakuláson ment keresztül az újabb időkben. Ezuttal vessünk futó pillantást az utolsó ötven év alatt Németország egyetemlein történt oscillatiójára¹⁾ Conrad statistikai adatai szerint, melyek épen száz semesterre szólnak. A theol. facultások voltak azok, melyekre egyideig áradatként tódult az ifjuság, mely később annyira megapadott, hogy e facultások elnéptelenedését, mint valóságos csapást, nyilvános gyűlésekben szintugy, mint az irodákban, a napi sajtóban és röpiratokban tüzetesen tárgyalták, okait fürkésztek.

A következő számok eléggé tanusítják a német theol. facultások népessége árapályát; volt ugyanis:

Prot. theologus		Kath. theologus	
1831-évben	4147	1831-évben	1801
1851/2-ben	1631	1840/1-ben	866
1860 „	2520	1849/50 „	1339
1876 „	1539	1860/1 „	1209
1882/3 „	3168	1879/80 „	619

Nagy időközöket véve fel, a táblázatos kimutatásokból kitetszik, hogy 1831-től 1840-ig átlag Németországon sokkal több prot. theologus tanult (2879), mint 1871-től 1880-ig (1794). Míg a harminczas évek elején Németországon minden 100,000 protestánsra kb. 15,6 prot. theologus esett, a hetvenes évek végén csak hat-hét. A tulajdonképeni Poroszországban még kedvezőtlenebb az arányszám, mert a harminczas években minden 100,000 prot. főre 19,39 theol. tanuló esett, holott 1876—81-ben az arányszám 5,11-re olvadt le. Az is sajtászerű, hogy jöllehet Berlin és Lipcse dicsekszik a két legnagyobb egyetemmel, mégis Halleban több theologust találunk, mint

¹⁾ Das universitäts studium in Deutschland während der letzten 50 jahre von Dr. J. Conrad, Professor zu Halle, Jena, 1884.

Berlinben; és több kis egyetemen aránylag szintén kedvezőbb a theologusok száma, mint a most említett központokon. Hadd mutassák ezt a következő számok, melyek 1883-ra szólnak.

Theologus.

Berlin	459	Göttinga	197
Erlangen	305	Breslau	127
Bonn	109	Jena	127
Greifswald	129	Lipcse	638
Giessen	68	Heidelberg	54
Marburg	139	Königsberg	158
Halle	488	Rostock	50
Tübinga	366	Kiel	72

A most felhozott számok, magukban véve, csak a theol. studiumok hanyatlásáról szólnak, de a hanyatlás okairól hallgatnak. Még a mult százban a theologia volt a vezérstudium, mind rangjánál, mind a professorok számánál és magasabb fizetésénél fogva. Különös tisztesség volt a facultás tagjának lenni, s még azok is, kik különben nem kívántak lelki pásztorok lenni, hanem kiváltképen philosophiát és philológiát tanultak, rendszerint a facultás tagjai lettek. A tanítók nagyrészt a theol. facultásból kerültek ki. E részben annyira mentek, hogy a mult százban Hallében mind a mellett, hogy a philos. facultásban kiváló férfiak voltak (pl. Wolf Ker.), a philos. facultásnak nem volt külön anyakönyve (album), hanem az összes philologusok, sőt matematikusok is a theol. facultás anyakönyvébe voltak beigtatva, úgy hogy a tanulók három facultásba osztattak be. Ez a hagyomány, úgy tetszik, hogy e száz elején is érvényben volt. Annyi bizonyos, hogy a theol. facultásba beigtatott tanulók nagy száma, még a huszas években is, teljességgel nem a papi pályára lépett, s a kik tanítói pályára szándékoztak, azok is feles számmal iratkoztak be, tisztán a theol. tanulmányok hallgatására. E mellett szól ama tény is, hogy mind a mult százban, mind a jelen száz elején a legkiválóbb philosophusok eredetileg theologusok voltak. Az utóbbi évek alatt azonban ez a helyzet a theologia rovására megváltozott. A középiskolai tanítóktól nem követelték többé e studium hallgatását s beérték a tisztán philologiai készültéssel.

Ez a mélyreható átalakulás nem hirtelen történt, hanem lassan és fokozatosan s a különböző tartományokban más-más időben. Észak-Németországon korábban, mint délen. Legkésőbb az ötvenes és hatvanas években talán Würtembergben történt, hol jelenleg is

nagy száma működik az oly középiskolai tanítóknak és igazgatóknak, kik a theol. facultásból kerültek ki.

Sajnálatra méltó az a tagadhatatlan tény, hogy ma már a tanulók nem tekintik előnynek a theol. facultás tagjának lenni. A kinek nem célja pappá lenni, vagy életét merőben theol. studiumoknak szentelni, az olyan ma már nem iratkozik be theologusnak. Ez az egyik oka annak, hogy az utóbbi ötven év folytán a theologusok száma megapadt, ellenben a philos. facultás népessége megszaporodott a nélkül, hogy az ifjuság hajlamában az illető életpályák iránt változás történt volna, vagy hogy az egyetemi theologusok megfogyczott számából a valódi papjelöltek száma csökkenését következtethetnők. Igaz, hogy a papjelöltek száma a hetvenes évek elején megapadt; de ezt más okoknak kell tulajdonitanunk.

Kétségkívül főoknak tekinthetni, hogy a legtöbb papi állomás nyomorúttul van javadalmazva. E részben igen elriasztólag hathatott a tanuló ifjuságra az a nagy úr, a mi a csekély számu gazdag jövedelmü egyházakat a merőben koldus vagy szegényes kenyeret adóktól elválasztja. Való, hogy a többi hivatalnokok, nevezetesen a tanítók javadalmazása sem volt fényesebb; de mihelyt a papi pályának más kedvezőtlen mozzanatai is felszínre kerültek, a gyarló javadalmazás annál szembeötlőbbé vált. Hiszen Kurhessenben még a hatvanas években is 470-re rugott az oly egyházak száma, melyek átlag 553 tallérnál több jövedelmet be nem hoztak.

A mondottakhoz hozzá kell venni a pénz értéke csökkenését, s ugyanakkor az életfentartás nehézségei növekedését s azonnal kiviláglík, hogy ezek a körülmények a közel multban annál hathatósabbban csökkentették a papi pálya tekintélyét, minél könnyebben juthatott valaki más pályákon, mondhatni, busás jövedelemhez. Nem csuda tehát, ha kivált a hetvenes években a közgazdasági felvirágzás idején, különösen szembe tűnt a theologusok számában bekövetkezett apály. Igen érdekesen megmagyarázza ezt az a tény is, hogy például a hallei theologusok szülői közt a mondott időben igen kevés akad kézmives és földmives. Az u. n. „Gründer Zeit“ korában, a kézmivesek gyermekei csak 23.4 %-ék, holott azelőtt 75—80 %-al szerepeltek; a földmivesek gyermekei csak 21.8 %-al, holott azelőtt 55—90 %-al. Azonban mindkét társadalmi osztálynak a legújabb időben meg kezdett jöni bizalma a papi pálya iránt, illetőleg saját helyzetüket annál sokkal rosszabbnak találják. Ugyan ezt mondhatni az iparosok, kereskedők és földbirtokosokról is. Mig 1832—33-iki években a nevezett életpályák köréből egyetemekre ke-

rült hallgatók 40.2 %-ka tanult theológiát, addig 1872—76-ig csak 9.7 %, 1877—81-ig 14.5 %-ra nevededik e szám.

A theol. studiumok hanyatlására az is nagy hatással volt, hogy az egyetemi jótétemények és ösztöndíjak a drágábbá vált életviszonyok között nem voltak elegendők arra, hogy a szegény sorsu ifjak belőlük kijöhessenek.

A felsorolt külső okokhoz nem csekély fontosságú belső okok is járultak. Ide számítjuk a mivelt osztályoknak szintugy mint a társadalom alsó rétegeinek megfogyatkozott vallásos érzetét; továbbá a scepticus korszellemet, mely jóformán már a középiskolákban megragadja az ifjakat, s ennél fogva mind a protestáns, mind a catholikus részen nem csekély mérvben hatott rontólag a theologiai pályára, kiváltképen Észak-Németországon.

Azt sem tagadhatni, hogy a theologiai studiumok hanyatlásához jelentékenyen járult a természettudományok gyors fejlődése is, nyomon kísérve oly eredményektől, melyeknek nagyobb része a ker. egyház dogmáival összeférhetetlennek tetszett. Tetézték e bajt azok a megvető támadások, melyeket e tudományok szószólói ismételtlen szórtak az egyház ellen, a melyek a népképviselőben s a nyilvános gyűlésekben viszhangozván, megtalálták utjokat a nép szívébe. Természetes, hogy ilyes behatások következtében a közvélemény mind kevesebbre becsülte a papi pálya magasztos hivatását. Különösen elriasztólag hatottak az ifjuságra a theol. és egyház-politikai irányzatok között felmerült éles ellentétek. Kiváltképen Poroszországban tünt fel ez a baj, minekutána ott a legfőbb egyházi hatóság türelmetlensége menthetetlen szigorral vonta kérdőre a papságot a dogmától való bárminemű eltéréséért, holott az idő szelleme mind hathatósabban követelte a türelmességet.

Hogy mind ez okok ellenére is a prot. theologiai fakultások népessége legújabb időben jelentékenyen emelkedett, azt következő okokból magyarázhatni. Mindenek előtt az egész német földön kétség-telenül mutatkozó cönservatív irányból, mely az utóbbi tíz évek egyháziatlanságával szemben visszahatásként szerepel, minthogy azt az alsóbb osztályok social-demokratikus és materialistikus forradalmi irányzatai kútfejének tartották. Azt sem tagadhatni, hogy az utóbbi években éléssé vált hitfelekezeti ellentét a catholicismus és a semitismus ellen, jóllehet nagy mértékben szégyenletes volt a német nemzetre, a protestáns tudatra élénkítőleg hatott. Akármint ítélje is meg valaki a legújabb időben keletkezett antisemitikus irányzatú ifjusági egyesületeket, annyi bizonyos, hogy azok

a fölébredett egyházi szellem hirnökei, s annyira legalább is alkalmasak, hogy a theologia zászlója alá csoportosult ifjúságot elzúlleni ne engedjék.

Ezt a most említett mozgalmat támogatta az a körülmény is, hogy a kereskedelem és ipar pangásnak indult, s hogy másfelől a többi studiumok körében semesterről-semesterre mind inkább érezhetőbbé vált a túltömöttség. Az oly ifjak, kik bizonyos disciplinára való valamely hajlam nélkül mindenképen tanulni akartak (s az ilyenek száma igen nagy) kénytelenek voltak választani a minden javadalmazás nélküli hosszás hivatali gyakornokoskodás, vagy a szegényes fizetéssel járó, gyors alkalmazásra kilátással csalogató papi pálya között. Hozzá járul ezekhez, hogy a papi javadalmazások legtöbb országban, ha mindjárt csekély mértékben is emelkedtek. Poroszországban jelenleg a minimum fizetés 1800 márkára rug (900 frt), holott még 1875-ben is 1000-nél többre ment a csekélyebb jövedelmű állomások száma. Öt évi szolgálat után a fizetés legalább is 2400 márkára nő, husz évi szolgálat után 3000 márkára. A hol a község nem bírja ezt a fizetés emelést, ott az állam pénztára pótolja.

Bajorországban is a minimum fizetés jelenleg 1543 márka, holott még a hetvenes évek elején is alig rugott 8—900 márkánál többre. Badenben a papi jövedelem a hetedik szolgálati évig csak 1600 márka, de attól kezdve a tizedik évig 1800-ra, a tizenötödikig 2200-ra, a huszadikig 2600-ra emelkedik, úgy, hogy több mint harmincz évi szolgálattal 3600—4000 márka jövedelem jár, ide nem értve a mellék jövedelmeket. Szász-Weimarban 1883. január 1-től fogva a papi legkisebb fizetés 1700 márka, mely öt évenként 200 márkával növekedik egész a 25-ik évig, midőn 2700 márkára szaporodik.

A felső iskolák tanítói, valamint a bírák is sokkal jobban vannak javadalmazva, mint a papi állomások; csakhogy amazokra az állomásokra hosszasabb előkészület és több évi segédi működés (a bírónál fizetés nélküli assessorkodás) után juthatni. Egy újonnan kinevezett bíró rendszerént egy öt évig szolgált pappal tehető párhuzamba. A főiskolák tanítói hivatalba lépéskor átlag 1800 márkát huznak, a mi lassanként, 4500 márkáig emelkedik. A kisebb városokban az igazgatókat 4950, nagyobbakban 5550, s Berlinben 6600 márkával díjazták.

Mindeme viszonyok következtében a papok gyermekei újból mind nagyobb-nagyobb számmal követik atyjok életpályáját. Mig az épen nem régi időben a hallei theol. között 72—80% volt pap fia, 1872—76-ban már csak 44, 2%, de 1877—81-ig e szám 58, 3%-ra

emelkedett. Az akad. miveltségű tanítók fiainak több mint fele tanult régen theológiát, de már 1872—1876-ig csak 11, 5% s jelenleg 13, 4%.

A cath. theologiai fakultások elnéptelenedésére a fent említett okok mellett nagyban hatott az ugynevezett cultur-harcz, mely hallgatólag száműzte a papjelölteket is, úgy, hogy utóbbi időben csak Innsbruckban mintegy száz németországi ifju tanult theológiát. Az állam és egyház közti küzdelmek igen természetesen az ostrom állapotban levő ország egyetemei látogatását csak akadályozták. Ez az oka, hogy 1874 óta a cath. papi rendek tagjai feles számmal húzódtak Hollandiába, Belgiumba, Angolországba és Amerikába. Hogy e kivándorlás mily nagy mértékű, kiténik a következő számokból:

	100,000 cath. Jakósra		100 papra
	cath. tanuló	pap	tanuló
1828 . . .	13,7 . . .	110 . . .	12,3
1834 . . .	10,1 . . .	111 . . .	10,2
1840 . . .	7,8 . . .	98,7 . . .	7,7
1867 . . .	8,0 . . .	94,0 . . .	8,6
1881 . . .	3,2 . . .	83,6 . . .	3,8

A tanulók száma jelenleg oly csekély, hogy a cath. papság rövid időn kipsztlul és állomásaik legnagyobb része betöltetlen marad, ha egy kedvezőbb fordulat be nem következik. És ez a szomorú esemény annyival gyorsabban be fog következni, mert az üres állomásoknak külföldiekkel való betöltése, a mi ezelőtt megtörténhetett, ma már teljes lehetetlen.

Sajátszerű, hogy Austriában is hatalmasan hanyatlott a cath. theologia studiuma. A hat, illetőleg hét osztrák egyetemen (Bécs, Grätz, Innsbruck, Prága, Lemberg, Krakko és Csernovicz) a hetvenes évek derekán nevezetes apály állott be a theol. tanulók számában; s jöllehet az újabb időben valamivel javult a helyzet, de mégis távol áll a normális mértéktől. E chronikus baj okait Heiner igen érdekesen fejtegeti s első sorban abban találja, hogy a modern néptanító a maga modern népiskolájával főszerzője a pap-hiánynak, mint-hogy sokakat tölt el liberális és egyháziatlan korszellemmel. Másod sorban a költséges tanulást okolja, a mi megakadályozza, hogy a cath. klérus jelenleg is mint régebben történt faluról jött tanulókból egészítse ki magát, ez a körülmény annál nyomatékosabb, mert, mint Heiner konstatálja, a r. cath. papság legnagyobb részt az alsó

osztályok (földmivesek, kézmivesek) gyermekeiből szedi új tagjait, ellenben a prot. papság, főként a miveltsz osztályból.¹⁾

Egy további nevezetes akadály a prot. és r. cath. papság közötti principális különbség, az u. n. nőtlenség, mert míg a prot. papok, mint atyák, az összes prot. theologusoknak 30—40%-át szolgáltatják, ez a szám tökéletesen elesik a r. cath. papságnál.

Még egy állandó nyomasztó és a papi pályától elriasztó körülmény a káplánok gyarló javadalmazása és ennek megfelelő inséges helyzete. A kápláni tiszta jövedelem — ugymond Droste — oly csekély, hogy csak nagy ritkán ér fel egy közönséges munkás vagy szántóvető jövedelmével.

Végül okozza Heiner az államegyházat és az általános hadkötelezettséget, mint a melyek legtöbbet tettek arra, hogy a papi pálya ideális része elnyomordjék. Az a tény, hogy az állam minden tanintézetre rátette a kezét, meglehetősen zavarólag hat a catholicus egyházra, mert papnövendéket nyithat ugyan, de bennök a felügyelet sokkal inkább állami, mint egyházi. E miatt a catholicus parlamenti tagok, a porosz képviselő házban, a folyó évi február hóban tartott költségvetési viták alkalmával is éles szemrehányásokat tettek a kormányoknak.

Nem akarom levonni a theol. studiumok hanyatlását okozó fent elősorolt okokból a következtetéseket; azt hiszem azonban, hogy minden commentár nélkül is elég érdekesek arra, hogy rólok gondolkodjunk, — s hazai viszonyaink között a belőlük merithető tanuságokat levonjuk.

FELMÉRI LAJOS.

¹⁾ Mint Heiner elbeszéli, egy német gymnasium végző növendékei között akadott egyetlenegy, a ki theologus akart lenni. Tanuló társai azonban összejártak, pénzt raktak össze s földhöz ragadott társukat segítézték, hogy bányászatot tanulhasson. Ily módon tanusították egyházellenes gondolkodás módjukat.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK AUG.
31 S SEPT. 1. 2. NAPJAIN TARTOTT GYÜLÉSÉRŐL.

A gyűlést a főt. püspök ur nyitotta meg a következő beszéddel :
„Méltóságos és Főtisztelendő Egyh. Főtanács!

Legyenek üdvözölve egyh. Főtanácsunk egybegyűlt tagjai az atyafiúi szeretet legmelegebb érzésével.

Egy év után ismét együtt vagyunk, hogy egyházi dolgaink felett tanácskozzunk, s vallásközönségünk érdekeit legjobb meggyőződésünk szerint előmozdítsuk, vagy az apostollal szólva: „az előttünk álló czél felé tovább igyekezzünk.“ Ez a czél, bizonyára, nem csekély. Mert habár egyházunk kisdéd hajóját ez idő szerint nem csapkodják azok a hullámok, a melyek a multban annyiszor elmerüléssel fenyegették s megmentésére hitelődeinknek minden erejüket, összes tehetségeiket gyakran az önfeláldozásig ki kellett fejtetniök, annak bölcs kormányzása, biztosítása, folytonos javítása ma is komoly gondot ad. Abban a nagy versenyben, mely a társadalmi élet minden térein kifejlődött, megállani, a korszellem által követelt s napról-napra fokozódó igényeknek megfelelni, bebizonyítani azt, hogy mi unitáriusok, számunk aránylagos csekély volta mellett is a közvélemény ítélőszéke előtt számot teszünk, hogy a közmívelődés terjesztésének, a hazafiúi erények ápolásának s a valláserkölcsi élet gyümölcsötvetésének szerény bár, de hasznos munkásai vagyunk, ez ma szintannyi erélyt, buzgóságot és áldozatkészséget igényel tőlünk is, mint igényelt hitelődeinktől egyházunknak a vészek és viharok között fenntartása, erre nekünk is, mint nekik, közügyeinkért lelkesülni, szent vallásunkért szeretettel hevülni, egyházunkért tenni és áldozni készeknek kell lennünk. E szent és nemes munka vár reánk most is. Egyházi főtanácsaink vannak első sorban arra hivatva, hogy vallásközönségünk szükségéit számba vegyék, azokat a lehetőleg kipótolják s a kor által igényelt bölcs határozatok s a szükségnek megfelelő czélszerű intézkedések által annak javát és előmenetelét, fejlődését és virágzását évről-évre elősegítsék, munkálják és biztosítsák.

Adja a Mindenható, hogy jelen Főtanácsi gyűlésünk is megfeleljen a maga nagy és üdvös rendeltetésének s azok a törvények és parancsolatok, melyeket ez alkalommal fogunk elhelyezni hitszövetkezetünk frigyládájába, teljesen méltó helyet foglaljanak el abban, s ne csak a jelen szükségéit fedezzék, hanem a jövőnek is zálogául és emeltyüül szolgáljanak. E végre vezéreljen mindnyájunkat az igazság, a szeretet és az egyetértés szent lelke. Ne legyen itt más tanácsadónk, mint az erős meggyőződés és a megvesztegethetlen lelkiismeret. Ha vitalkozunk, legyen az tárgyilagos, menten minden sze-

mélyeskedéstől, bizonyosságául annak, hogy egymást nem bántani, hanem segíteni akarjuk. Ne vonjuk kétségbe senkinek jóakarátát, de ne is adjunk okot senkinek arra, hogy a mi jóakarátunkat kétségbevonja. Mutassuk meg ez alkalommal is, hogy bennünk Istennek lelke lakozik s csak egyéredkünk van: anyaszentegyházunk dicsőségének munkálása által Isten országának terjesztése. Minthogy tanácskozásaink rendjén bő alkalma lesz egyh. tanácsos afiainak a Főtanács tárgyaival megismerkedni, nem látom szükségét azokra is kiterjeszkedni. Valamint a közelebb lefolyt év eseményeit, munkáját és eredményét sem részletezem, mert azok a nemsokára felolvasandó évi jelentésekből s a megvizsgálendő jegyzőkönyvekből szintén kitűnnek. Hanem ismételten üdvözölve az egybegyült tagokat, szeretett atyámfiait, a jelen Főtanácsí gyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítom.“

Az élénk figyelemmel és nagy tetszéssel kísért megnyitó után felolvastattak a Képv. Tanács egy évi működéséről tett jelentések:

I. Püspöki jelentés.

Méltóságos és főt. egyházi Főtanács!

Legutóbbi zsinati főtanácsunk óta Isten kegyelméből lefolyt egyházi évünkről van szerencsém szokásos jelentésemet a következőkben előterjeszteni.

1. Belső emberek változása:

a) Lelkészeink közül Kozma Elek volt datki lelkész afia elhalálozván, helyébe Mózes Mihály; Vitális Mihály és Koronka Antal, hajlott koruk s ezzel járó erőtlenségük folytán, a 40 éven is már túlhaladott lelkészi szolgálatuk után megérdemelt nyugalomba bocsátott lelkész afix helyébe Martonosra Gábor Albert, Toroczóra Gál Miklós papjelöltek rendeltettek ki. Ezek szerint ez évben 3 papjelöltünk nyert alkalmaztatást. Egyikök Gál Miklós pár hóval ezelőtt érkezett haza Angliából, hol angol atyánkfiai segélyével, az ők londoni lelkészképző intézetökben három évet töltött, s mint ilyen az első, ki vidékre lön alkalmazva.

b) Iskola-mestereknek kirendeltettek, mult évi jelentésem rendjén ürességben lévöknek jelzett, Szt.-mihályfalvi, alsó-járai és kilyéni eklézsiáinkba: Máté Sándor, VIII. gymn. oszt. tanuló, Árkosi János vacans és Nagy Sándor szt.-benedeki isk. mesterek. Ezen atyánkfiaira nézve különben az isk. mesterség inkább csak czim, mert miután a nevezett községekben részint állami népiskolák vannak s azokban mint ilyenben külön rendes tanítók vannak alkalmazva, az ők tisztök alig terjed ki egyébire az énekvezérségnél, Gyepesről és Muzsnáról a községi tanítók, kik egyszersmind azon eklézsiáinkban énekvezérek is voltak, eltávozván, a helyökbe megválasztott községi tanítókat Nagy Sándort és Zsakó Jánost hasonlóképpen énekvezérségre is kineveztem. Alsó-Boldogasszonyfalván az isk.-mesteri állomás ürességbe jövén, épen az elébb említett Zsakó János, muzsnai tanítóvá lett megválasztásával, helyébe Benczédi Mózes képezdei volt

tanulót rendeltem ki ideiglenes minőségben tanítói oklevél megszerzése feltétele alatt. Végre Séra György désfalvi és Darkó Dénes szt.-ábrahámi isk.-mester atyánkifiai elhunytával a halál is két iskola-mesteri állomást üresítvén meg, ezek helyébe Dézsfalvára Péter József, Szt.-Ábrahámra Tóth Vilmos a sz.-kereszturi állami tanító-képezdében végzett ifjakat rendeltem ki, hasonlóan a tanítói oklevél megszerzésének kötelezettségével.

c) Ürességben van jelenleg a kaali, pipei és szt.-benedeki isk. mesterség. Kaalban Marosi Zsigmond állami nyugdíjba lépve, helye az ekklézsia kérésére Szt. Mihály napig betöltetlen hagyatni hátróztatott. Pipén községi iskola állítása van munkába véve. Szt.-Benedekre a csekély jövedelmű állomásra nem tudtam vállalkozót kapni.

2. Papi szigorlatot az 188³/₄ isk. év végén Pál Ferencz három évet végzett papnövendék tett le, elégséges eredménnyel. A papi szigorlatoknak jövőre a három éves tanfolyam bevégzése után a 4-ik évben tartása iránt tanártársaimmal egy javaslatot adtam be az E. K. Tanácsnak, mely a papi szigorlatoknak az eddigiéknél célszerűbb s az ügy fontosságának megfelelőbb szabályozására irányul. E javaslat jelen egyházi főtanácsunk egyik tárgyát fogja képezni. Papjelöltjeink száma különben ez idő szerint 8.

3. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1883-dik évben.

A.) Kereszteltetett: a) fiu 1117

b) leány 1114

együtt: 2231 újszülött; 113-mal több

mint 1882-ben. Ezekből házasságon kívül született 244, s így sajnos, hogy mint rendszeren most is több 10%-nál.

B.) Konfirmáltatott: a) fiu 470

b) leány 429

együtt: 399, több 129-el mint 1882-ben.

C.) Összeeskettetett a) mentvényel 259

b) hirdetéssel 340

együtt: 599 pár, több 87 pár-

ral, mint 1882-ben.

D.) Meghalt: a) férfinemből 724

b) nőnemből 665

együtt: 1389, kevesebb 352-vel, mint

1882-ben s így ez év a halandóságra nézve nagyon kedvező volt.

E.) Átállott hozzánk 171

" töllünk más vallásra 38

E szerint átállás útján 133-al szaporodott egyházunk népsége.

H.) A lélekszám az 1883. évi adatok szerint tesz 55,245-öt

" " 1882. " " " volt 54,579

s így a gyarapodás: 666

Tekintettel arra, hogy a szülöttek 832-vel mulják fejul a meghaltakat s átállások útján is egyházunk 133 lélekkel szaporodott: a

többségnek nem 666-nak, hanem 965-nek kellene lenni. De még e különbözettel sem üti meg a lélekszám az 1880 évi népszámlálás adatait. Ennek oka az, mert ekkleziáinkon kívül élő hiveinkről pontos kimutatást vezetni szinte lehetetlen is.

4. A múlt évben vizsgálatot tartottam küllői egyházkörünkben. Az eredményről a vizsgálati jegyzőkönyv tanuskodik. Nem mulasztatom el azonban e helyen is megemlékezni azon szives fogadtatásról, melyben illető ekkleziáink, hiveink, sőt más egyházak és polgári hatóságok részéről is részesültem. Mintha megvalósulva láttam volna ez egyházi körutamban is amaz apostoli nyilatkozatot, hogy mindnyájan egy test vagyunk a Krisztusban. Nem különben örömmel jegyzem meg itt is, hogy aránylag bár szegény ekkleziáinkban a vallás erkölcsi életnek, buzgóságnak és áldozatkészségnek számos jeleivel találkoztam, a melyek jövő iránti reményünk biztos zálogául szolgálhatnak. Különösen a papi és mesteri lakok gondozása körül találtam nagy tevékenységet. Ezeknek egy nagy része mind a közelebbi években épített vagy javított ki. A templomok is általában jó karban vannak tartva. Szőkefalvi újonnan épült kis templomunk, melyhez főleg a Paget család, s ezek között néhai mlts. Paget Jánosné szül. báró Wesselényi Polixéna neve kegyelettel fűződik, ez alkalommal ünnepélyesen fölszenteltetett. E fényvonások mellett, miért titkolnám el, egyes sötét pontokat is láttam. Azoknak elenyésztetésére én is megtettem, a mit lehetett. Intés, buzditás és lelkesítés által igyekeztem megeleveníteni a hivekben szent vallásunk és egyházunk iránt a munkás szeretetet, a jó cselekedetekben és erkölcsös életben nyilvánuló vallásosságot. Kiváló gondozásomba vettem n.-teremi t. egyházközségünknek 1873-ban villám által sujtott s azóta romladozó templomát. Közvetlen magam egy felhívást bocsátván ki egyházi tanácsos afiaihoz segélynyújtás végett a templomunk kijavítására, esdő szózatom nem maradt eredmény nélkül, s az eddig kezem alá begyűlt 607 frt 27 kr. kegyes adománnyal, melyhez hozzá járul még Urunk, királyunk ő Felségének e célra már korábban tett 100 frt legfelsőbb adománya, megfelelő kamataival együtt, a templom kijavítását munkába is vétettem. S Isten segedelmével remélem, hogy az őszön be is lesz fejezve.

5. A Dávid Ferencz-alapítványból kezelésem alatt levő s a kolozvári takarékpénztárban elhelyezett összeg 1071 frt 19 kr; a mit hozzá adva 1879-ben a vallásközönség közpénztárába beadott 11,549 frt-hoz, e czimen eddig 12,620 frt 19 kr gyűlt össze. Sajnos, hogy ez alapítvány jelenleg inkább csak a kamatokból évenként tudvalevő czélokra kiadatni rendelt 500 frton fejjel bennmaradó kamatakból gyarapszik. Ritkán s kevesen járulnak most ahoz újabb adományokkal. De ennyivel is legalább még mindig jelt ad magáról, a mi biztosítja a magában is életerős alapítvány további gyarapodását.

6. Angol és amerikai atyánkfiai a budapesti papság fenntartására ígért segélyt ez évben is szivesek voltak megküldeni. A templomépítési alapra, az adakozások és gyűjtések szintén folyamatban vannak. E célra közelebről jelentékenyebb adományt — fájdalom —

most már özv. mlts. gróf Teleki Miklósné szül. Simén Klára ő nagysága tett 1000 azaz egyezer frtokban. Mint e nagybecsü adomány-nak közvetítője, nem mulaszthatom el e helyen is hálás köszönetemet nyilvánítani a kegyes grófné őnagyságának, ki vallása és egyháza iránti szeretetének és áldozatkészségének már többször hasonlóan kiváló szép jelét adta. Vajha minél többen követnék nemes példáját. Kapcsolatban budapesti egyházközségünkkel, nem mulaszthatom el méltányoló elismeréssel jegyezni fel hód-mező-vásárhelyi leány-egyházunk tagjainak buzgó igyekezetét s példás áldozatkészségét, mely szerint közelebbről 3500 frton egy házastelket vásárolván, azon állandó imaházat rendeztek bé magoknak, melyet e czélra f. hó 17-én ünnepélyesen megnyitottak.

Uj leány-egyházunk alakult még ez évben Segesvárt, hol, jun. 15-én tartatott meg az első unitárius isteni tisztelet az év. ágost. hitvallásuak templomában, kik e czélra templomukat a legnagyobb készséggel átadták ottani hiveinknek, sőt annak használhatóságát továbbra is felajánlották kicsiny leány-egyházunknak. Oly szép jele ez a keresztény testvéri szeretetnek, a mely bizonyára mindnyájunk szívét örömmel tölti be.

7. Értésemre esvén, hogy a nagy-enyedi kir. kerületi börtönben öt unitárius rab van s az őrségi állományban négyen vannak hitsorsossaink közül, a kik vallásunk szerinti oktatásban és hitvizsgáztatásban nem részesülnek, nem lévén ott helyt ekklézsiánk és lelkészi állomásunk, az év elején folyamodtam az igazságügyi miniszter ur ő nagyméltóságához, kérve, hogy méltoztassék illető unitárius hiveinknek vallásunk szerinti lelkészi gondozásban lehető részesítésére egy lelkészünk bejárására utat és módot eszközölni, illetőleg az ehhez megkívántató költséget utalványozni. E végre, mint legközelebbi lelkészünket felajánlottam t.-szt.-györgyi lelkész afiát, illetőleg ezen ekklézsiánk mindenkori lelkészét. A minister ur ő nagyméltósága kéresemet méltányolva, aként intézkedett, hogy nevezett ekklézsiánk lelkésze évenként 4-szer tartandó isteni tiszteletre járjon be a nagy-enyedi kir. kerületi börtönbe 10—10 frt díj mellett; mire jelenlegi lelkész Létai Domokos afia késznek is nyilatkozott s ehhez képest a szóban lévő börtönnél a lelkészi szolgálatot ez év pünköst ünnepén megkezdette. A mellett hogy ezután szerencsétlen hitsorsossaink sincsenek többé lelki gondozás és vallásos vizsgáztatás nélkül, t. szt. györgyi lelkészi állomásunk is némi jövedelmi többletet nyert.

8. Köztudomásu dolog ugyan, mindazonáltal kötelességemnek ismerem ez uton is bejelenteni a mlts. főt. Egyházi főtanácsnak, hogy a közelebbi képviselő választások alkalmával a toroczkói választó kerületben a jövő országgyűlési időszakra képviselőnek lettem megválasztva. Ez iránti jelentésemet, illetőleg folyamodásomat egyébaránt külön is beadtam az E. K. Tanácsnak, mely azt a tárgysorozatba felvette s így a tárgyalások rendjén szintén elő fog kerülni.

9. Végül, mint máskor is tettem, utóbbi főtanácsunk óta sorainkból a halál által kiesett egyházi tanácsos afiairól kell még fájó érzéssel megemlékeznem. Ezek a következők: Gál Zsigmond Szt.-

Gerinczén, Gál Dénes Ny.-szeredán, Koncz Lajos, Szömbatfalván, Barabás Imre nyug. lelkész Ádámoson, Jakabházi Zsigmond, köri felügyelő gondnok, Alsó-Siménfalván, Kozma Elek lelkész Datkon. Ez utóbbit többi elhunyt belső embereinkkel együtt fennebb már megemlítettem. Az övéiknek kipótolhatatlan veszteség érzete mellett álljon ott a mi fájó emlékünk is. Kik szerették életükben egyházunkat, azokat mi is megkönyvezzük halálukban. Nyugodjanak mindnyájan csendesen. Mi pedig Isten segedelmével folytassuk tovább a reánk bízott munkát, míg a mennyei atya nekünk is így szól: „Eddig és ne tovább.“

Közigazgatási-, tan- és pénzügyi, valamint törvénykezési egyéb ügyeinkről ez E. K. Tanács évi jelentéséből nyerend további értesítést a mlgs. és főt. Egyh. főtanács. Én jelentésemet bezárva ismételtelen kérem Istennek szent áldását jelen főtanácsai gyűlésünkre.

Kolozsvár, aug. 27. 1884.

Ferencz József,
unitárius püspök.

II. Közigazgatási és tanügyi jelentés.

Mult zsinati E. Főtanácsunk óta a mai napig, mely időre E.K. Tanácsunk jelentése szól, vallásközönségünk kormányzási ügyei szokott medrükben folytak, rendkívüli események nem zavarták azok menetét.

A valláserkölcsei élet ekkléziáinkban a köri vizsgálatokról felterjesztett jegyzőkönyvek szerint mindenütt megnyugtató állapotban találtatott. Egyetlen ekkléziánkban volt háborgás pap affa és az ekklésia több tagjai közt, mely az illető köri közgyűlésen hivatalból intéztetett el; biztosan reméli E. K. Tanácsunk, hogy a részéről is a vizsgálkodó felekhez intézett jóakaratu intő szózat után azon szép ekkléziánkba is visszatér az óhajtott nyugalom. Nagy megnyugvással jelentheti E. K. Tanácsunk, hogy a Küküllő köri közgyűlésnek ide felérkezett jegyzőkönyve szerint a Főtisztelendő Püspök urnak a mult évben azon körken tett püspöki látogatása és vizsgálata üdvös hatásu volt azon körünkben a vallásos erkölcsi élet felébresztésére, élénkítésére.

A püspöki jelentésben jelzett holdmezővásárhelyi megsegésvári üdvös mozgalmakon kívül közelebből tárgyalást kezdett E. K. Tanácsunk az iránt, hogy Brassóban lakó vagy ottan tartózkodó, száznál több hitbéli afiai is rendes leányegyházzá alakuljanak, szervezkedjenek; hogy koronként ottan rendszeren isteni tiszteletek tartassanak és a szükséges szertartások hiveinknek kiszolgáltassanak.

A lelkiek mellett kötelességének ismerte E. K. Tanácsunk kiválóan figyelni ekkléziáink világi ügyeire, vagyoni kezelésére. E tekintetben is vallásközönségünk ekkléziái tagadhatatlanul gyarapodnak. Csak négy ekkléziánk volt, melyek rendes bevételeikből kiadásait nem tudták fedezni; az ekkléziák nagy többsége a mellett, hogy épü-

leteik jó karban tartására költek s többen például martonosi meg muzsnai papilakok, kökösi, kissolymosi désfalvi meg toroczkoí mes-teri, tanitói lakok és iskolák, helyiségek építésére sokat költöttek s bár ekklesiáink összesen egyenes és egyenértékű adóban 3576 forintot fizettek, mégis az 1883. évben bevételeikből pénztári maradéknál 11962 frtot és 75 krt gazdálkodtak meg: mindenestre örvedetes gyarapodás, kivált ha ehhez számítjuk a magtárak után begyűlt kamatjövedelmeket. Örvedetes haladásul jelezheti E. K. Tanácsunk, hogy ekklesiáink habár kis mértékben, de mégis inkább kezdik gyakorlatba venni, hogy pénzvagyontukat legalább részben pénztintézeteknél kezeljék.

Hitbéli afiai vallásos buzgalmukat és illető ekklesiáink iránti jó indulataikat 1209 frt 60 kr pénz és pénztértékű adományokban fejezték ki; ezeken kívül Udvarhely körünkben 8 polgári község 1034 frt 82 kr pénzadománynyal járult a kebelökben levő ekklesiáinknak szükségseiben segedelmezésére.

A gabonamagtárakat humanus voltuk mellett kiválóan alkalmasnak találván E. K. Tanácsunk, hogy azok utján ekklesiáink vagyontukat tisztos uton, a tagok megterhelhetése nélkül gyarapitgassák; másfelől tapasztalván, hogy több helyt a magtárak rosszszűl kezeltetnek s az egyszer költsönképpen kiadott gabonák huzamosabb ideig a kivevőknel hagyatnak, a mi a magtár természetével és hivatásával ellenkezik, 71—1884 k. i. szám alatt szabályzó körrendeletet bocsátott ki, teljesen meg levén győződve, hogy ha ekklesiáink magtárakat azok szerint kezelik, a magtári intézmény jótékony hatású lesz gabonában koronként megszoruló hivekre, valamint az ekklesiák vagyontának gyarapítására. Ez évben kivált Maros- meg Küküllőköri ekklesiáink állítottak többen magtárakat.

Az országos erdőtörvény életbeléptetésével ekklesiáink erdejének kezelésére nézve kérdések merültek fel; E. K. Tanácsunk korábban megrendelte, hogy ekklesiáink erdeik kezelését illetőleg csatlakozzanak a községekhez, illetve a községi birtokossághoz, 102—1884 k. i. szám alatt pedig megrendelte, hogy ha kisebb erdőterülettel bíró ekklesiáink is kötelesek üzemptervet készíteni, annak megkészítésére kérjenek időhaladékot.

Maros-Tordamegyében az a kezdeményezés indulván meg, hogy a testületek és erkölcsi személyek, következőleg ekklesiáink erdejének kezelését is a megyei erdészeti hivatal vegye által s eziránt E. K. Tanácsunk is megtaláltatván, a velünk közlött szerződési tervezet illetőleg több nehézséget láttunk, jelesen azt, hogy azon megyébe eső egész Marosköri ekklesiáinknak kevés erdejük van, tehát nem tartoznak üzemptervet készíteni, mégis az üzemptervek készítéseért számításba velt magas díjakat fizetni kötelesek. A nehézségek jelzése mellett felhatalmaztuk köri előjáróságunkat és ekklesiáinkat, hogy ha a jelzett nehézségek mellett is helyi viszonyokból folyólag indokoltnak látják a szerződéshez való csatlakozást, s ha más választás ekklesiák is csatlakoznak, hát csatlakozzanak a szerződéshez; ez iránt még nem érkezett ide felterjesztés, más köreinkből nehéz-

ségek még nem jelentettek fel; az idő és gyakorlat ki fogja mutatni a jó utat, melyen ez ügyben mindenütt haladnunk kellend.

Püspökségünket, fő és alantos hatóságainkat a különböző állami hatóságok, sőt maga a központi kormány is különbözőleg, különösen az erdélyi elnevezést használva, czimezván 80—1884 k. i. sz. alatt felirtunk a Nagyméltóságu vallás- és közoktatási kormányhoz, jelezvén, hogy püspökségünk és egyh. kormányzó hatóságaink miként czimzendőök s kértük, hogy a belügyi Nagyméltóságu kormányt is találja meg, hogy a czimzések a szerint történjenek. A czimzésekben azóta nagyobb egyformaság kezd használatba jönni.

Bögötei Horváth György hitbéli afia végrendeletet tevén, mely szerint hagyományait illetőleg Püspökségünk részére főfelügyeleti jog köttetett ki, másfelől vallásfelekezetünk is esetleges örökösnek nevezetett ki; irt hitbéli afiának halálával végrendeletét illetőleg peres kérdések merültek fel; jogi bizottmányunk meghallgatásával részünkről perbe állottunk. Ez ügy még nem járván le, a végeredmény bizonytalan.

A báró Baldácsy-féle protestáns alapítványról tüzetes előterjesztése van E. K. Tanácsunknak, a mi a Mltgs. és Főtisztelendő E. Főtanács határozatának tárgya leend.

Örömmel jelezheti E. K. Tanácsunk, hogy az alapítványt kezelő igazgatóságoknak számadásokra fektetett s E. K. Tanácsunkkal közölt kimutatásai szerint az alapítvány rövid időn annyira tisztázva leend, hogy annak ohajtott élvezése már az 1886. évvel megkezdődik.

Valódi lelki gyönyörűséget érzett E. K. Tanácsunk, midőn a belső emberek nyugdíjintézetét életbe léptette és abból az első nyugdíj martonosi volt pap Vitális Mihály afiának folyóvá tette.

E kérdéssel tüzetesen fog a Mltgs. és Főtisztelendő E. Főtanács foglalkozni. A teendő előterjesztésből az tűnhetik ki, miszerint a f. évre egységül megállított 100 frnál magasabb összeget is lehetett volna megállítani.

Való, hogy ez évre már kiutalt nyugdíjak és kegypénzek az intézet évi jövedelméhez mérten kevesek; de E. K. Tanácsunk tekintetbe vette azt, miszerint ugy kell a nyugdíjazást megindítani, hogy a már utalványozott nyugdíjt később ne kellessék szállítani, inkább emelni lehessen; tekintetbe vette, hogy 10 oly új tagja lett az intézetnek, a kik a korábbi alapszabályok szerint koruknál fogva nem lehettek tagjai, tehát 20 oly korosabb afia, kik koruknál és szolgálati idejüknel fogva, részint azonnal, részint rövid időn igénybe vehetik a nyugdíjt; végül tekintetbe vette azt, hogy a jövedelem erejéhez képest a most megállított nyugdíjegyesség változás alá jön.

A nyugdíjalap állása f. augusztus hó 20-án a következő volt :

- a) Folyó pénzben takarékpénztárban 12623 frt 29 kr.
 b) Értékpapirokban 5220 „ — „

Együtt 17843 frt 29 kr.

Bevárandó ekklesiáktól	686 frt 50 kr.
„ belső emberektől	722 „ — „
Együtt	1408 frt 50 kr.

Az örvendetes képnek ez utolsó adat elszomorító háttére; egyzsersmind bizonyíték arra, hogy köri hatóságaink ez egyenesen és kizárólag belső ember afiai előnyére czélzó intézetünknek ügyét nem ápolják kellő melegséggel. E. K. Tanácsunknak a legbuzgóbb törekvése is hajótörést szenved a végrehajtás lanyhaságán.

Ekklesiáink fennebbi jelentésünk szerint az általunk fizetendő illetékeket fedezhetik, mégis csak Udvarhely meg Háromszék köreinkben nincs az ekklesiákon hátrálék. Annál tetemesebb van más 6 körünkben levőken.

Az évi illetményeknek pedig rendes befolyása annyival elmaradhatatlanabb, mert az alapszabályok szerint az évenkint kiadandó nyugdíjak az évi bevételekre vannak fektetve.

Ha az ekklesiák meg a tagok nem fizetik illetőségeiket, nem lehet nyugdíjt adni.

Az intézmény iránt való hidegségnek jele az, hogy a vidékről adományképpen egy krajczár sem foly bé az intézet pénztárába. — Köri közgyűléseink pedig gyámoldai alapjaikat, melyek létezésének a nyugdíj életbeléptével nincs létoka, inkább particuláris czéljaikra, mintsem e közös czél istápolására fordítják. — Maros kör korábban ígért 420 frt adományát szép gyámolda alapjából, legutolsó közgyűlésében visszavonta. Háromszéki kör közgyűlése elégséges segedelemnek tartja a tagok és ekklesiák által fizetni szokott illetéket; Küküllő, kivált Torda-Aranyos köri közgyűlés mutatnak érdekeltséget; ez utóbbi 1500 fitra menő alapjából 500 frtot ajánlott fel nyugdíj-intézetünk gyarapítására, az alap többi része alapítvány levén.

Amerikai hitrokonainkkal a múlt évben semmi hivatalos érintkezésünk sem volt.

Angolhoni hitrokonainknak ez évben tartott közgyűléséhez üdvözlő iratot intéztünk.

Gál Miklós pepjelöltünk miután 3 évig volt Londonban, haza jövendő lévén, E. K. Tanácsunk múlt 1883. évi december 16-ikán 210 sz. alatt a Londonba való küldésre kijelölte Végh Mihály papjelöltet. Azonban azt az értesülést kapta a brit és külföldi unitárius társulat titkárától, miszerint egyfelől óhajtanó az, hogy a felmenő ifju az angol nyelvet teljesen birja, hogy haladásra biztosabb legyen; másfelől az, hogy költségei fedezésében mi is résztvegyünk.

Ez értesítés vételére E. K. Tanácsunk 159—1884 t. ü. sz. alatt kelt az irt titkári hivatalhoz intézett levelében kifejezte, hogy a maga részéről is szükségesnek tartja, hogy a felküldendő tanuló kellő mértékben birja az angol nyelvet; de kijelentette azt is, hogy mivel e czélra szolgáló alapunk kamata ez idő szerint a felmenő ifjunak csak uti költségeit fedezheti, ifju küldését ez évről határozottan elhalasztjuk, s fentartjuk akkorra, midőn valamint angolhoni afiai, ugy a mi pénzvizonyaink is kedvezőbbek lesznek.

E. K. Tanácsunk a Mltsgs. Főtisztelendő Főtanács határozatából a közoktatási kormányhoz 157—1883. t. ü. szám alatt felterjesztette gymnasiumokra vonatkozó tantervünket, iskolai törvényeinket, az iskolai hatóságainkat illető utasításainkat, meg tanárok választására vonatkozó törvényünket, — örömmel győződött meg E. K. Tanácsunk e felterjesztésünkre érkezett 39655—1883. számú leirattól arról, hogy vallás- és közoktatási miniszter ur azokat kevés kifogással tudomásul vette.

A kifogások kétfélék: paedagogiaiak, a mennyiben a magyar, meg a két ó-classikus nyelvek tanítására kiszabott időt keveselte; a magyar nyelv tanítására szánt időt azonban, azon tekintetből, mert gymnasiumaink magyarok, elégségesnek tartja.

Az észrevételek iskolai törvényeink azon pontjait illetik, amelyek a középiskolai oktatásról szóló törvény intézkedéseivel nem egyeznek meg egészen.

A tanárválasztási törvényünkre az jegyeztetik meg, miszerint a mértani rajz tanítására is képesített tanár választandó.

Ezekből láthatólag a vonatkozó törvény életbe léptetése által gymnasiumainkat illetőleg lényeges nehézségek nem merültek fel.

E. K. Tanácsunk az 1884/5 tanévre vonatkozó tantervet az országos törvény- és ministeri rendelet értelmében készítette el; megnyugvással jelentheti, hogy sikerült a törvényes kívánalmakat megközelíteni.

Kolozsvári iskolánk mellett alkalmazott rendes tanáraink csekély száma okán, éppen e miatt kénytelen volt E. K. Tanácsunk pót-tanerőket venni igénybe, a mit addig nem nélkülözhetünk, míg pénzvizonyaink a kellő tanítóerő beállítását lehetővé nem teszik. — A gymnasium I—V. osztályaira vonatkozó részét a tantervnek életbe léptetés végett megküldöttük kereszturi iskolánk igazgatóságának.

Kolozsvári iskolánk igazgatóságánál munkába van véve iskolai törvényünk kifogásolt pontjainak az országos törvény intézkedései szerint való megváltoztatása.

Az érettségi vizsgát először tartottuk meg az országos törvény és vonatkozó kormányi szabályrendeletek szerint, mindenekben kellő pontossággal.

A közoktatási kormány a maga részéről a vizsgára biztosnak Főgondnok Nagyságos Dr. Berde Áron urat, E. K. Tanácsunk pedig a Főtisztelendő Püspök urat nevezte ki a vizsgáló bizottság elnökeivé.

Mivel alapjában és ugyszólva tartalmában a vizsga az eddigi rendszertől nem tér el, sőt mivel a német meg görög nyelv a szóbeli vizsgának nem tárgya, a vizsga könnyebb, az eredmény annyiban nem közelíti meg az eddigi vizsgák eredményét, mert a nagyon népes osztályban több gyengébb tehetségű ifju volt.

A bukások az eddigi alkalmakhoz mérten csekélyebbek.

Főiskolánk könyvtára részére megvásárolván E. K. Tanácsunk a néhai Simén Domokos-féle könyvtárt, könyvtárunk tetemesen gyarapodott, nyert jelesen unitáriumokban. Ezért, meg helykimelés okáért E. K. Tanácsunk elrendelte a többlet példányok kiválogatását, —

könyvtárnok afa egy mellé adott papjelölttel ebben nagy szorgalommal munkálkodott az egész szünidő alatt.

Tordai iskolánkban a gymnasialis tantárgyak tanítása a vizs-gákra kiküldött E. Tanácsos afiai jelentése szerint kellő módon és eredménnyel foly; a mult tanévben ez iskolánkból kolozsvári isko-lánk VI. gymn. osztályába jött 6 növendék szép eredménnyel foly-tathatta a tanulást. Az állammal való közösség nyomán a tanulók viszonyai megváltozván, szükségesnek tartotta E. K. Tanácsunk meg-szüntetni az oda való tanulóknak legatióba való járását, azok helyett papnöveldei, esetleg kolozsvári gymn. osztálybeli növendékek küldetvén legatióba.

Népiskoláinkról tüzetes előterjesztést teszen E. K. Tanácsunk. A felérkezett adatok és kimutatások szerint tagadhatatlanul haladás mutatkozik mind a tanulók számában, mind pedig a tanítás rend-szerebb voltában. Azonban még mindig tetemes része nem jár a tanköteles növendékeinknek iskolába. Ha ezen nem segítünk, attól lehet tartanunk, hogy a vallásfelekezetünk culturális állapotát nem kedvező színben feltüntető statistikai adatok igazolva lesznek. Nagy becsünek tartja E. K. Tanácsunk azt a hatást, melyet a köri tan-ügyi bizottmányok gyakorolnak a nép nevelésére. Örömmel említhet-jük fel e tekintetben a Küküllő- meg Maros-köri szervezkedéseket. Kereszturkörünk nagysága okán igen helyesen kerületi bizottmányo-kat szervezett.

Iskoláink állománya azonban folytonosan változik, mondhatni átalakul. Eddigi felekezeti iskoláink közül 38 változott át községi iskolává, hét pedig megszűnt, mert azokban a helységekben állami népiskolák állítottak, egy év alatt Aranyos-Torda körünkben Torocz-kó-Szent-Györgyön, Csegezben és Várfalván állítottak bé teljesen népiskola.

Az állami népiskolákra csak anynyi befolyásunk van, hogy gondoskodunk arról, hogy hitfeleink gyermekei az ily iskolákban is részesüljenek vallásos oktatásban.

Ez évben muzsnai, recsenyédi, városhalvi, meg h.-ujfalvi ekklé-zsiáinkat hatalmazta fel E. K. Tanácsunk, hogy felekezeti iskoláikat községiékké változtassák. Ezeknél is megkívánta E. K. Tanácsunk, hogy az átváltoztatás az illető ekklézsiák és községek közt kötött szerződés alapján történjék, és hogy szerződésileg legyen biztosítva, hogy mestereink a községi iskolákban egyszersmind tanítók is legyenek.

Mindenesetre oly tünemény iskoláinknak s annálfogva népnö-velésünknek és mesteri állomásainknak ez átváltozása, hogy azzal rövid időn tüzetesen kell foglalkoznunk.

III. Pénzügyi jelentés.

Méltóságos és főtisztelendő Egyh. főtanács!

A mltgs és főt. Egyh. főtanács becses megbízása, és azon is-mert tapasztalati tény, hogy minden testület életrevalóságának és

fenállhatásának biztosítékát anyagi és szellemi életének kapcsolatos fejlesztése adja, — mert a szellemi fejlődés záloga az anyagi jóllétnek — arra vezették E. K. Tanácsunkat, hogy midőn a nemes mivelődést, előhaladást akarja munkálni, egyszersemind biztosítsa s gyarapítsa az anyagi vagyont is, hogy amannak szilárd alapot, ennek erősbitésével adjon.

Hogy minő odaadással, buzgósággal járt el egy rövid év lefolyása alatt fontos hivatásában, s mikép sáfárkodott a reá bizott kincsekkel, arról a mlts. és főt. egyházi főtanács a 4 versen megtartott s beterjesztett pénztárvizsgálati jelentésekből, a tetemes számarra felszaporodott pénzügyi jegyzőkönyvből, a pénztárnoki számadások vizsgálatáról, eredményeiről szóló jelentésekből, költségelőirányzatokból biztos tudomást fog szerezni, felemlit azonban az E. k. tanács egy néhány pénzügyeinket közelebből érdeklő eredményt.

Mindenek előtt örömmel jelentjük, hogy a mult évi zsinati főtanács óta, akkor bejelentett és előadott ingatlan vásárlások ügye, minő a Biasini Domokos-féle házé és lukácsfalvi birtoké, befejezést nyert mindkettőnek vásárlási ára, az első 30,000 frt vételár és 420 frt vásári átruházási illetékben, az utóbbié 80,000 frt vételár és 760 frt átruházási illetékben kifizettettek s a birtokok a vallás-közönségre átíratlak.

Örömmel jelentjük, hogy a nemes jóltevők száma, kiknek áldozatkészsége lehetővé tette fennállhatásunkat, biztosította szegénysorsu gyermekeink tanulhatását, az idén is szaporodott; Bulyovszky Gyuláné, született szilágysomlyói Szilágyi Lilla urnő, a Mária Valeria leány-árvaháznál 6000 frt alapot, azon kikötéssel tett le, hogy ennek jövedelméből két unitárius árva is részeltessék.

Ezen kívül adott főiskolánk ifjusága javára 400 frtot, oly czélból, hogy annak kamatját 40 frtot minden második évben kapja ösztöndíj gyanánt azon szegény unitárius tanuló, ki egy szavallásra alkalmas odát ír.

Örömmel jelentjük, hogy özv. Koronka Lászlóné született Mátyus Katalin urnő által korábban letett 1000 frtos alapítvány, melyeknek czélja, hogy annak évi 60 frt kamatjával két felsőgymnasiai osztályu szegény, de legjobb tanuló segélyeztessék, már folyamatba indult. Ezeken kívül főiskolánk és algymnásiumainknál történt több apróbb és nagyobb segélyezés, adományozás, a mi az értesítők rendén ismertetve van.

Az E. k. tanács megvásárolván a néhai Simén Domokos tanár nagy szorgalommal és áldozatokkal gyűjtött diszes könyvtárát, tekintettel az abban foglaltató s összegyűjtött unitarizmusra vonatkozó iratokra, a mit szintén, mint örvendetes tényt van szerencséje kijelentenie, az E. k. tanácsnak ezen vásár alkalmából is — az 1500 frt vételárból — a mi a néhai Augustinovics Pál ur által könyvtár és physicum muzeum gyarapításául letett alap meggazdálkodott jövedelméből fizettetett ki — eladó Ürmösi Gyula ur 300 frtot vissza-

ajándékozott az elhunyt iránti kegyelethől azon czéllal, hogy annak kamatjával a könyvtár gyarapíttassék.

Jelenteni kívánja az E. k. tanács, hogy a m. kir. kormány részéről az 5000 frt államsegély ez évre is megadatott. Valamint azt is, hogy a mlgs főtisztelendő egyh. főtanács megrendelése következtében a konferens adósoknál fizetetlen hátrálékok behajtása ez évben is folytatottatott, még pedig a mennyire lehetett atyai szelidséggel és kimélettel — s a hol a viszonyok olyanok voltak a követelés elengedésével — a mi mellett bizonyít az, hogy a mult 1883-ik évben is tőkében és kamatban elengedett 6423 frtot és egy néhány krajczárt.

Jelenteni kívánja az E. k. tanács azt is, hogy az egyöntetűség tekintetéből a pénztár kezelésre és ellenőrzésre nézve a közpénztárt és a kolozsvári iskola főnöki pénztárt illető szabályt a tordai és kereszturi pénztárakra is kiterjesztette, megrendelvén az illető előljáróságoknak, hogy a gymn. pénztárt az igazgató és egyik felügyelő gondnok — az isk. főnöki pénztárt pedig az igazgató és gymnasiumi pénztárnok évenként legalább 4-szer vizsgálják meg, a naplókát írják alá s az eredményről az isk. igazgatósághoz mindannyiszor tegyenek jelentést.

Végül tudatni kívánja az E. k. tanács azt, hogy a vallás-közönségnek a körös-bányai Sándor Mózes-féle birtok haszonélvezete iránt Popovics Miklós és társai ellen támasztott pere jogügyésze fáradhatatlan buzgalma következtében, az első forumon kedvező megoldást nyert, megítéltetvén a vallás-közönség részére 9379 frt 59 kr s ennek biztosítása az illető haszonélvezőkkel szemben lehetőleg eszközöltetett is, azonban, minthogy ezen ítélet ellen pervesztesek fellebbeztek — a végeredmény a jövőtől függ.

IV. Elintézett ügyek.

1. Vitális Mihály martonosi papot kérelmére 52 évi papi hivatal után az E. Fő Tanács a maga méltányló elismerésének kifejezése mellett nyugalomba és nyugdíjba bocsátotta.

2. Pataki László afiának a küküllő köri gondnoki hivatalról való lemondását nem fogadta el az E. F. Tanács; kifejezvé az a reményét és óhajtását, hogy e hivatalt az eddigi buzgósággal, bölcsességgel és áldozatkészséggel folytatja.

3. Koronka Antal toroczko pap és esperes, Péterfi Sándor hévizi pap és esperes afiát, saját kérésükre a papi és esperesi hivatal alól felmentette az E. Főtanács, mindkét afia irányában kifejezvé az a maga méltányló elismerését azokért a szép és hasznos szolgálatokért, melyeket papi és esperesi hosszas buzgó szolgálataikkal, valamint irodalmi munkásságokkal egész vallás közönségünknek tettek.

4. A képviseleti rendszer további fejlesztésének és életbe léptetésének kérdése véleményadás végett közölni határozottat a köri közgyűlésekkel.

5. A papi szigorlatokra vonatkozó cánon ugy állított meg, hogy a papnöveldei tanfolyam teljes bevégezte után csak egy év le-

teltével tehetnek szigorlati vizsgát a jelelték, előlegesen megkiván-
tatván két írásbeli, egyik elméleti, másik gyakorlati dolgozat be-
adása.

6. Az E. K. Tanács készséggel bele egyezett abba, hogy a Br.
Baldácsi-féle protestáns alapítvány néhai Török Pál püspök özvegyé-
nek, a boldog emlékü püspöknek ez alalapítvány körül szerzett ki-
váló érdemei iránt való kegyeletből 8000 forint tiszteletdíjt adjon.

7. Az 1883. évről szóló összes számadásokat megvizsgálva az
E. K. Tanács elé terjesztvén, az E. Főtanács örömmel győződött meg
arról, hogy azok rendesen, pontosan vezettek, s a pénzügy az évre
megállított költségvetés keretében kezeltetett.

8. A költségvetés az 1885. évre 21,100 frt bevételben, 20,824
frt kiadásban állítatik meg 276 frt bevételi többlettel.

9. A belső emberek, papok és mesterek nyugdíjintézetét meg-
nyitotta az E. főtanács, az E. K. Tanács ajánlatához képest az évi
egész nyugdíj egységet a f. évben 100 frtban állítván meg. E kulcs
szerént való nyugdíjra felvétellett két nyugalomba lépett pap, két öz-
vegy, meg egy árva. E szerint az alap terhe jelenleg a kiutalt nyug-
díjakkal és segély-pénzekkel, meg az 50 frt pénztárnoki szerény tisz-
teletdíjjal 356 frt.

Bevétele: az alaptőke kamataiból	800 frt
Belső emberek és ekklezsiák évi fize- tendőiből	1030 frt
Az állam-segélyből	300 frt
Esketések és válóperek után	200 frt
együtt .	2330 frt

Meggazdálkodott s annál fogva tőkésítendő
felesleg 1974 frt.

10. A vallásközönség jószágainak kezelésére nézve megállapi-
totta az E. K. Tanács, hogy azok haszonbéri rendszerrel kezeltessen-
nek; esetleg úgy nevezett fixa administratio mellett, ez utóbbi eset-
ben a bérlő kezére kellő biztosítás és kamat mellett 10—20 ezer frt
adatván.

11. Azon indítvány, hogy a papi székek birái három év után
mindig újból választassanak, mellőztetett.

12. Egy zsinattartási alap teremtését mellőzte az E. Főtanács,
felhíván a köröket, hogy magok azonnal kezdjék meg a Zsinat tar-
tás költségeinek megteremtését.

13. A vallás- és közoktatási kormányt feliratilag megkérte az
E. főtanács, miszerint eszközölni méltóztassék, hogy ünnep- és va-
sárnapokon isteni tiszteletek tartása alatt a koresomák bezáras-
sanak.

14. Az államsegély az eddigi czélokra kiosztatott. A Dávid
Ferencz alap rendelkezés alatti kamatából 400 frt szegényesebben
javadalmazott papoknak, szorgalmas néptanítóknak, özvegyeknek és
árváknak kiadatott, 100 frt pedig Hopps P. János „Jézus élete“
czimü Derzsi Károly afia által fordított műve sokszorosítására és terjesz-
tésére fordíttatni határozatott.

15. Az E. K. Tanács felterjesztéséből sajnálattal látta az E. főtanács, hogy a népiskolákba járandó tankötelességek közül még 1123 gyermek nem jár iskolába, ezért intézkedett köri hatóságainkhoz, hogy a gyermekes szülőket a lehető módokon szorítsák, hogy gyermekeiket iskolába járassák; továbbá megbizta az E. K. Tanácsot, hogy a népiskolák számára tantervet készítessen, a vallás- és köznevelési oktatást illetőleg.

16. A gymnasiumainkban levő tanterv, valamint fegyelmi szabályaink és tanárválasztásra vonatkozó törvényeink felterjesztetvén a vallás- és közoktatási kormányhoz, mely azokat nagyon kevés, épen nem lényeges megjegyzések mellett tudomásul vevén, megnyugvással győződött meg az E. főtanács arról, hogy gymnasiumainkat illetőleg minden nehézség nélkül alkalmazkodhatunk a középiskolai országos törvényhez.

17. Egyházi tanácsosoknak megválasztottak: Barabás Dénes birtokos H.-Karácsonfalván, Bágyi Kálmán illeték kiszabási hivatalnok, Fodor Gyula távirtdatiszt Kolozsvárt, Gál Kálmán, tanár Szegszárdon, Keresztély Lajos, felső-kereskedelmi isk. tanár Kolozsvárt, Megyelka József birtokos Hódmező-Vásárhelyt, Nagy Tamás, tanár Hódmező-Vásárhelyt, Pálfi János toroczkói rector.

18. Az Augustinovic és más egyh. közjóságok egyik administratorává megválasztott Albert Dénes, czéczkei gazdatiszt.

k—l.

BÉIKTATÓ BESZÉD.

(Mondatott Martonosban június 22. 1884.)

Tisztelt gyülekezet, kedves atyámfiak az Urban!

Midőn ez ünnepélyes alkalommal az első szót emelni s titeket szívesen üdvözölni szerencsés lehetek, legyen szabad kijelentennem, hogy ezt hivatalos megbízatás folytán, de egyszersmind a legmelegebb érdeklődéssel s őszinte, igaz szeretetből teszem. Hát ti, keresztények! mit látni, miért jöttetek ide? A Krisztus hasonló kérdést Keresztelő Jánosra vonatkozólag ahoz a sokasághoz intézett, melyet körülé gyülekezni vallásos érzet és hajlam lelkesített.

Keresztények! talán magam sem csalódom, midőn a martonosi unitárius szentegyház e ritka és népes ünnepélyének magyarázatát hasonló okokban keresem. Az én hitem szerint egy ily népes, vallásos szellem által lelkesített gyülekezet meggyőző czáfolat azokkal szemben, a kik korunk vallásos hajlamára nézve desperáltak, s azt mondják, hogy a jelenleg élő nemzedék lelkében nincs vallásos hajlam, hogy a vallásosság nyomait és jeleit csak a régibb időkben kell keresnünk, mert a régibb idők e tekintetben jobbak voltak a maiaknál. Keresztények! midőn Krisztus az ő föltámadásán kétkedő Tamáshoz így szólt: *jer, tapogasd meg az én sebhelyeimet, jer és lásd meg: Tamás meggyőződván, felkiáltott: én Uram és én Istnem!* Ha én is azt mondom a mai keresztények vallásos hajlamában kétkedőnek: *jer és lásd, lásd meg ez ünnepély vallásos szellemtől lelkesített seregét: alig hiszem, hogy így ne kiáltana fel: bizony még is csak nem fajult el vallási tekintetben korunk, s a vallásosságra való hajlam nem halt ki a lelkéből!*

Igen, keresztények! ez ünnepély hangosan szól a jelenleg élő nemzedék vallásos hajlama mellett, annyira, hogy ha ismétlem fölebbi kérdésemet, hogy mit látni — miért jöttetek ide? nem kétkeltem, hogy minden jelenlevőnek ez lesz a felelete: az Úr küldöttének, ifju szolgálójának, a vallás órének béigtatási ünnepélyét megülni. Ugy van, ez a mi feladatunk jelenleg. S midőn ezt az ünnepélyt megnyitom, felkérem T. T. urat: szíveskedjék felolvasni ifju szolgáltatásunk kineveztetéséről szóló főpásztori tisztelt rendeletet . . .

.

Most már felhivom tiszteletes Gábor Albert urat, hogy foglalja el az elébb nyilvánosságra hozott főpásztori tisztelt rendeletben kimutatott helyét.

Elfoglalád tehát, kedves ifju barátunk, szeretett rokonom, s ez órán tul szolgatársam! elfoglalád a martonosi unitárius szent-egyház szives bizalma s a mélt. és főtisztelendő püspöki hivatal megerősítése által neked kimutatott helyet. Az első lelki eledelt nyújtád ez egyház a te itteni papságodat sovárgott népének, a te lelki nyájadnak. Ennek kívánsága bétölt: te pedig — nem mondom, hogy teljesen czélt értél, hanem hogy ahhoz a ponthoz jutottál, a melynél kezdened kell a valódi czélra törekvést.

Igen, te a tanulói — sok küzelemmel járó — pályát bévégezted, s most uj pályád kezdeténél állasz, a honnan lehetetlen bévégzett pályádra vissza — uj pályádon pedig előre nem tekintened.

Igen, igen! a visszatekintés tanulói pályádat állítja lelked elébe. Mi volt neked s mi bárkinek e pálya? Küzdelem annak külömböző és bokrosan járó nehézségeivel, küzdelem a vágyak és szenvedély uralmával, küzdelem az élet és jövő erős csábításaival, küzdelem a remény unszoló, vagy az elcsüggedés lesújtó hatalmával, ugy, hogy én nem csodálkozom, ha mindenki várja, hogy azt elvégezze. S különös, hogy még is éppen e pályához vannak a legszebb és legédesebb emlékek kötve, ugy, hogy én csak képzelni sem tudok embert, a ki a közélet terén — bár a legkedvezőbb helyzetben legyen is, egyszer vagy máskor ne nyilvánította — bé ne ismerte volna, hogy soha senki el nem éri az életben azt, a mit tanulói pályájával elhagyott. Ezzel csak annyit akarék ifju szolgatársam és kedves rokonom! mondani, hogy multad, szép eredményyel megfutott tanulói pályád, mint emlékezed egyik legkedvesebb tárgya, lelked előtt lebeg.

De hát a jövő! az talán küzdelem, nehézségek nélkül való leszen, s mind csak illatos, szép virágokat, s kellemes izü gyümölcsöket fog teremni számodra? Óh! a jövőt tudni és megjósolni egy embernek sem áll hatalmában. Távol van tőlem is az a merész önhitség, mintha én uj pályádon jövőd minőségét megjósolni s lelked elébe állítani tudnám, avagy csak akarnám is. De minthogy a mult jövőnk tükre, s bölcs Salamon szerint: ez után is az lesz, a mi eddig volt: én, mint a ki 42 évek óta működöm a papi pályán, s ennél fogva ismerem is azt, talán minden szerénytelenség nélkül illetékesnek érezhetem magamat arra, hogy uj pályád jövőjébe egy kissé bepillantassalak tégedet.

A papi pálya is küzdelemmel, nehézségekkel jár, de ezek nélkül nem is volna krisztusi és szép, sőt csak gépies munkát kellene végeznünk abban. A mint fellépik e hivatalra az ifju, azonnal feltűnik figyelmező lelkének, hogy azt nem lehet egyébnek, mint a legnemesebb küzdelemnek tekinteni, — azonnal észlelni kezdi a tanulmányozás szükségét. S valóban tanulmányoznia is kell a papi pályára lépettnek a hivatal praktikumát. Mert akármely ifju, a legjelesebb tehetség és képzettség mellett is, csak mint gyakorlatlan lép hivatalába. A papnövelő intézet mindenre nem tanítja, nem is taníthatja meg növendékét, a mit hivatalában tudnia kell, hanem csak kezébe adja az eszközöket, megmutatja a módokat, melyek mellett a siker reményével kezdheti és folytathatja hivatalát. Csak a gyakorlat, ez a legtöbb sikerrel működő tanító, képezheti őt az anyaszentegyház teljes férfivá. És a ki magában hivatást érezve lép papi pályára, vagy a kit az az iránti szeretet lelkesít, annak nem lesz nehéz feladat az eléjövő nehézségeket leküzdeni. Ellenben, a ki semmi hivatást nem érez magában arra, hanem csak azért leszen pappá, mert azt hiszi, hogy ugy kényelme és kenyere fog lenni, annak én azt tanácslom, hogy hagyjon békét a bibliának és palástnak, hanem inkább fogja meg az ekeszarvát, a kapa nyelét, mert így legalább gyomot irt, — vagy ragadjon fegyvert, s menjen csata-térre, mert ott legalább ellenséget pusztít s a hazát védi, míg a papi pályán semmi hasznot sem szerez az anyaszentegyháznak, sem a társadalomnak.

De tanulmányoznia kell egy papnak továbbá folyvást és szakadatlanul a vallást, hogy arra másokat is tanítani tudjon. Mert a ki elégnék tartja hivatalához, ha arra oklevelet tudott nyerni, s ez oklevélre támaszkodva hiszi, hogy ő már elérte a tudáson plusultráját, ugyanazért nem az önképzési, hanem más munkához lát, annak hivataloskodása nyomain semmi áldás nem virul; az magára nézve ugy jár, mint a ki szeretné valamely magas domb vagy hegy tetején állani, honnan a tájék kellemeit élvezettel béláthassa, de resteli felfáradni a domb, vagy hegy tetejére, ugyanazért alant marad s minden sovárgott élvezettől elesik. Ellenben, ha a papot hivatalában a munkához való kedv és a buzgóság lelke hatja át, ha ő a vallás tanulmányozását könnyű terünek és gyönyörűséges igának tartja: mindig előre halad a vallási ismeretekben és mind több-több elismerésben részesül; míg annak, a ki jól érti hivatalát, de nem szereti a munkát, a sors nélkülözéssel, a világ megvetéssel szokott fizetni. A jó pap holtig tanul — mondja a közbeszéd.

Tanulmányozni kell — továbbá — a papnak a nép jellemét és szokásait, nem azért, mintha azokat minden áron — még papi tekintélye koczkáztatásával is el kellene sajátítania, hanem azért, hogy a mi abban szép és helyes, ahhoz alkalmazkodhassék, a mi pedig helytelen és hozzá nem is illik, attól óvakodhassék. Nem egyszer lehet ugyanis tapasztalni, hogy némelyek a papot szemben dicsőítik, hát megett pedig semmi elismeréssel nincsenek felőle, sőt nem jogosult bírálgatás tárgyává is teszik. Azért ajánlom én minden — különösen a fiatal papnak a tapintatosságot és óvatosságot minden tekintetben. Nem tartom feleslegesnek megemliteni, a mit nekem fiatal pap koromban egy tisztos, de éltes pap oktatás céljából beszélt, hogy a pap minden áron pappá lenni akaró fiát mikép oktatta óvatosságra. Elhitta ugyan is magával a temetőbe, s ott egy sirdomb mellé állva, azt a kezében volt pálczával ütni, verni, egyszersmind gyalázni, kisebbiteni kezdte. A sirdomb erre — természetesen néma maradt. A papi apa ekkor megkérde fiát: szolt-e valamit e sirdomb gyalázó szavaimra? nem, felelt a fiu. Ekkor ismét a sirdombnak állott, sazt ütni, de egyszersmind dicsőíteni kezdte. A sir — természetesen — újból néma maradt. És ismét megkérde az apa fiát: mit szolt dicsőítő szavaimra a sir? semmit, felelt a fiu. Nó, édes fiam, szolt az apa, ha pap akarsz lenni, tanulj e sirdombtól: akár dicsőitenek, akár kisebbitenek, azt higgadtan, tartózkodással kell venni; a dicsőítésre nem szabad elbizakodni, de a méltatlan bírálgatásra sem elcsüggedni. A Krisztus is ezt az óvatosságot köti a pap szívére a tanítványokhoz intézett eme szavaival: *legyetek okosok, mint a kigyók, de szelidek, mint a galambok.* Máté 10: 56.

A pap nem egyszer az előítéletek és egyesek önkényüsködése hidra fejével áll szemben, s ha az ellen krisztusi erély és szellemtől áthatottan szól és küzd, annak sokszor megadja az árát. Ugy jár, mint a ki hogy újat és jót állithasson, bontani kezdi a régi, romlott kerítést, s hát az alól mérgesen sziszegő kigyó rohan ellene, hogy őt háborgatni meri kényelmes fészékében. Vagy úgy jár, mint a ki a régi rozszant épületet tatarozza, javitgatja, sőt szükség esetén bontogatja is, hogy biztosabbat állithasson helyébe, és a javítás alá vett épület reá szakad. A javítás, az ujitás munkájával nem egyszer zivatart támaszt maga ellen a pap. Majd téves tanokat, balfogalmakat lát ő a nép között terjedni és terjesztetni, melyek előbb-utóbb a hit és erkölcs megromlását idézik elő. Nyílt homlokkal álljon a küzdőterre ezekkel szemben, vágjon az értelem fegyverével, szóljon az igazság mindenható hangján s ne féljen a küzdelem végétől: neki előbb-utóbb győzni kell.

Félreértene azonban, a ki szavaimból azt magyarázná ki, mint-ha én a paptól azt követelném, hogy hallgatóival ellenséges, hadilábon igyekezzék állani s azok kedvét soha és semmiben se keresse, — félreértene — mondom — mert engemet az az elv vezérelt mindig s vezérel most is, hogy a papnak hallgatói kedvét — tetszését mindenkor és minden tekintetben kell és kötelessége keresni, míg az az igazság, szeretet, tisztesség, közérdek és a papi tekintély róvására nem történik; de csak is így, — máskép a hallgatók kedvének minden áron hajhászásával saját önállását ásná alá, s önmaga és hivatala ellen követne el megbocsáthatatlan bünt.

Félreértene továbbá, a ki ugy vélekednék, hogy én eddig mondtott szavaim egy részével a fiatal papot hivatalától inkább eljleszttem, mint ahoz édesitem. Nem atyámfi! szavaim célja nem más, minthogy a fiatal pappal megértessem, hogy mint a rózsának vannak tövisai, melyek szúrnak, de van szép színe s kellemes illata is, a melyekkel elbájol: ugy a papi hivatalnak vannak nehézségei, de van kellemes oldala is, mely azt minden nehézségek mellett vonzóvá teszi. Az a lelki gyönyör, melyet a vallás igazságainak kutatása közben és feltalálásában élvez lelkünk, — azaz édes öntudat, mely a hiven folytatott munka üdvös eredményének szemléletén ébred lelkünkben, az a tisztelet, szeretet és ragaszkodás, melylyel a jók adóznak a lelkek ügyében hiven sáfárkodó papnak, valóban könnyű terüvé és gyönyörűséges igává teszik a papi hivatalt, ugy, hogy az, ha küzdelemmel jár is, de annál szebb.

Kedves ifju szolgatársam, szeretett rokonom! Azt hiszem, hogy szavaimból némi tájékozást szerezhetél magadnak hivatalod folytatására. Szivedre kötöm, hogy szeresd hivatalodat és lelki nyájadat; légy hív őr annak lelki jólléte mellett, sőt tiszta öntudattal munkáld azt. Azon légy mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, hogy a gondviselésedre bizott gyülekezet kebelében mindenek ékesen és jó renddel legyenek. És hogy ez így is fog történni, ehhez nagy reményre jogosítanak engemet, ismert tiszta jellemed, tanulóí pályádon tanusított komolyságod és szorgalmad, s elébb elmondott szép beszédedben bevallott elveid, mindenek felett pedig az a meggyőződés, hogy a martonosi unitárius egyház papi hivatalával az a munkálkodási tér nyílt meg előtted, melyen a szíves jó munkát üdvös eredmény követendi. Én kérve tégedet, hogy hivatali buzgóság, krisztusi szellem által enged magadot vezettetni megkezdett pályádon, s kívánva, hogy a vallás terén munkálkodáso-

dat ohajtott siker kövesse, hogy Isten áldása szálljon te reád: ezenel beiktatlak a martonosi unitárius egyház papi hivatalába.

Ti hozzátok is, martonosi unitárius hitrokonok! van egy őszinte szóm és szives kérésem: nyujtsatok segédkezet ifju lelkészeteknek egyházatok jóllétének munkálkodásában; ne értsétek félre, sőt pártfogoljátok őt buzgó törekvéseiben; mert mint a legderékebb hadvezér is hiában parancsol, ha katonái nem engedelmeskednek, s ilyenkor nem a győzelemhez, hanem inkább a legyőzetéshez lehet szomorú kilátása: ugy a pap is hiában munkálkodik, ha a munkához hallgatói segédkezet nem nyujtanak, hiában megy a jóban elől, ha hallgatói nem követik: nem a jó eredmény, hanem az eredménytelenség akkor a bizonyos, a mit aztán nem a hivatalában buzgó papnak fog feltudni a józan közvélemény. Fogadjátok ifju lelkészeteket teljes jóindulattal. Azon legyetek, hogy számára a tisztességes megélhetés közöttetek biztosítva legyen, s így neki hivatalában a jó kedvvel és sikerrel való munkálkodhatás lehetővé váljék.

És hogy ez máskép nem is leszen, ezt hinnem jogosit, az a — mondhatom — páratlan és nagyabecsülendő magatartás, a melyet ti köztetek 35 évig hiven apostolkodott tisztés, ősz papotok iránt elgyengültségében is tanusítottatok. Ti őt nem csak kellemetlenséggel nem illettétek, sőt iránta gyengéd kimélettel s szives előzékenységgel viseltettetek. Valóban szép tény, mely a mai időben ritkítja párját, a miért én nem megbizatsból, hanem csupán az ily tiszteletre méltó nemes eljárason örvendeni tudó szivem sugallatából a vallás és nyugalomba lépett ősz lelki pásztorotok nevében meleg köszönetet mondok, s itt a nyilvánosság előtt elismerést szavazok nektek; nyugalomba lépett tisztés ősz lelkipásztorotokra pedig az Isten gondviselését kérem.

És midőn ez ünnepélyen megjelenteknek meleg köszönetet mondok a szives részvételért, s reájok is áldást kérek az Istentől, bezárom ez ünnepélyt, szivem amaz őszinte óhajtásával, hogy támadjon új élet és előhaladás köztetek az erkölesiekben és szellemiekben. Legyen béke martonosi unitárius szentegyház a te kerítésedben, csendesség tornyodban, megelégedés házaidban, áldás és bőség mezőiden, és hirdetessék néped között a szeretet és béke evangyeliuma, mindörökké. Ámen.

TÖRÖK SÁMUEL,
szentmihályi pap.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1884. szeptember.

(A nantesi zsinat és következései. Marion ur erkölcsi előadásai. Renan úr újabb vallástörténelmi tanulmánya.)

Szerkesztő úr!

Az után a gyászos munka után, melyet az 1872-ben tartott zsinat végrehajtott, és a mely az ismeretes szomorú confessiot megállította, a francia protestáns egyházban szakadás fejlődött ki. Az állam az eredménnyel szembe, melyet az 1872. évi zsinat felmutatott, többé nem engedi meg hivatalos zsinatok tartását. Az egyház orthodox töredéke, azt akarván, hogy minden áron egyházi gyűlései legyenek, s hogy törvényeket hozzon azok számára, a kik elfogadni akarják, folytatta, hogy zsinatokba összegyűljön, de csak hivatalszerűen; mivel az állam a törvények alapján nem ismeri el határozatait.

Az orthodox zsinatok tehát minden harmadik évben összeülnek; az utolsó zsinati ülés Nantesben tartatott június hóban. Bizonyos érdeklődéssel várták az emberek az orthodox párt határozatait. A szabadelvűek ugyanis a kibékülésre és közeledésre ajánlatot tettek, mely kibékítse a két pártot, melyekre az egyház oszlik. A protestántismus nem nagyon népes Franciaországban, egységre van szüksége, hogy némileg erős legyen. A szabadelvűek megértvén, hogy a megosztás rossz következésű, folytonosan követelték az egyesülést. Bizonyos időben az orthodoxok azt felelték, hogy a maguk részéről beléegyeznek az egyesülésbe s hogy ez teljesedésbe mehessen, nem fogják követelni, hogy antiliberalis confessiojok kötelező legyen. Ily feltétel alatt a szabadelvűek nem vonakodtak többé résztvenni oly zsinatban, a mely többé nem volt dogmatikus, hanem egyszerűen disciplinaris. Ily állásban voltak az ügyek a Marseilleben ez előtt három évvel tartott hivatalosforma zsinat óta. Határozottan tudni kellett, vajjon az orthodoxok megtartják-e azokat a meglehetősen határozatlan ígéreteket, melyeket a szabadelvűek kezdeményezéseire tettek.

Néhány hónappal a nantesi zsinat előtt a bergeraci szabadelvű consistorium egy nagyon jól indokolt határozatot hozott, melyben az orthodox zsinatnak azt az ajánlatot tette, hogy béküljenek ki, s

hogy mindnyájan egyesüljenek Franciaország evangeliomositására, s hogy közösen munkáljanak az állam és egyház egymástól való megválására. Meglehet, jobb lett volna, hogy az egyesülés és kibékülés érdekében tett e kezdeményezést a szabadelvű egyháznak hivatalos képviselője, mely Párisban székel, tette legyen, így legalább ünnepélyesebb, ha nem is fontosabb lett volna. A mi egyébiránt ugy is egyre megy ki, mert a szabad egyházak küldöttsége az ajánlatokat helyben hagyta, s azokat a szabadelvű párt egészen elfogadta. Csak az volt a kérdés, hogy a nantesi zsinat miként fogadja a bergeraci consistorium ajánlatát. Némelyek, kik régóta nincsenek illusióban az orthodox párt nézete iránt, nagyon kevésbé biztak kedvező feleletben. Azt gondolták, hogy a zsinat okokat fog keresni a halogatásra és ismét kitérő feleletet ad. S im azt mondhatjuk, hogy a pessimisták minden félelme tulszárnyaltatott. Valójában a zsinat egyszerűen büszke lenézéssel visszautasította a bergeraci consistorium ajánlatait. A gyűlés a következő határozattal tért napirendre: „a zsinat reméli, hogy a zsinati rendszer előnyei számosabb egyházakba el fognak jutni, s most, miként az előbbeni ülésekben, feljuttja azt az óhaját, hogy az egész protestáns családot együtt lássa, egyesülve abban a hitben, mely a hivatalszerű zsinatnak alapja.“

Ez már világos: az orthodoxok csak úgy fogadják be magok közé a szabadelvűeket, ha ez utóbbiak aláírják az 1872-ben megalapított hitcikkelyeket. Ez után ne figyelmeztessük-e a nantesi zsinatot arra, miszerint az orthodoxok több versen, többek közt Bersier ur szájával¹⁾, kinyilatkoztatták, miszerint nem fogják követelni, hogy a szabadelvűek ezt a hitcikkelyt aláírják.

¹⁾ Igaz, hogy azóta Bersier ur maga is csodálatosan megváltoztatta nézetét. 1879-ben fenn akarta tartani az egységet, az által, hogy a hivatalos formájú consistoriummal megszavaztatta a confessio 2 pontjának a törlését, mely szerint a hitvallás mindenkire kötelezővé tétetett. Ma már semmit sem akar elvenni abból, és az egyesülést teljesen lehetetlennek tartja. Egyébiránt a Schismát könnyedén veszi; így szól arról: „Mivel a vallásos oktatás terén többé nem munkálkodhatunk közösen, az következik-e ebből, hogy érintkezéseink mind egyre elmérgesedjenek? Én éppen az ellenkezőt remélem s meg vagyok győződve, hogy ha helyzetünket őszintén felfogjuk, a lelkiismeret inkább magára hagyjuk, lehetséges lesz, hogy a szívek közeledjenek, fentartván a lelkiismeret tisztetetének protestáns elvét.“ Ha nem is vesszük tekintetbe a protestántizmust, attól tartunk, hogy Bersier ur a szívek közeledését illetőleg illusiókban ringatja magát.

A zsinat ezt az ellenvetést avál a lenézéssel fogadja, a melyet a bergeraci consistorium béke ajánlatai iránt tanusított. A szabadelvűek semmi engedményeket sem várhatnak az orthodoxoktól. Fájdalom, már át kezdették ezt látni. Tisztán látják, hogy hasztalan nyújtják jobbokat kiengesztelődésre, nem fogadtatik el, ha belé nem egyeznek, hogy meghazudtolják lelkiismeretöket. Ez oly áldozat, a melyet az ember soha sem hoz. Az orthodoxok tehát a szakadást akarják végrehajtani a reformált egyház nagy kárára. A szabadelvűek előtt már csak az áll, hogy komolyan szervezkedjenek, hogy minden eshetőségre készek legyenek. Legalább meg lesz az az elégtételök, hogy mindent megtettek annak elkerülésére.

A nantesi zsinat, miután kevésbé atyafiságos szelleméről így bizonyosságot tett, úgy látszik igazolni akarta a catholicismussal való vádolást, a melylyel többször illeték az orthodoxokat. A catholicismusnak meg van a maga hivatalos bibliája, a *V u l g a t a*; az orthodox zsinat azt akarja, hogy neki is legyen hivatalos fordítása, a mely, a mint mondják, a régi Osterwald-féle fordítás lesz, kijavítva. Ámde abból a fordításból, melyet már kinyomattak, és kijavítottak, láthatjuk, hogy mit érnek a javítások; a hibák hemzsegnék benne elejétől végig. De nemcsak azt akarják, hogy hivatalos bibliájok legyen, hanem még hivatalos hitvallások is, hivatalos egyháztörténelmök, liturgiájok. E szerint a zsinatos papok előtt oly szilárd korlát lesz, melyen minden egyéni kezdeményezés megtörik. A józan értelem ha nem is fojtatik el, szoros korlátok közé fog szorittatui; az előhaladás, ha nem is állittatik meg, nagyon megnehezittetik.

Hasztalan ezekhez adnunk, hogy mindezek a szabad vizsgálódás kárára történnek, tehát a protestantismus egyik leglényegesebb elve ellen. A zsinatnak hogy következetes legyen eljárásában, meg kell szavazni egy prédikáció gyűjtemény szerkesztését, kinyomatását, mely kötelező legyen mindazokra a papokra nézve, a kik a zsinati eszmékhez csatlakoznak. Mindez nagyon szomorú. Oh! a protestantismusnak szép szerep jutott ebben a modern társadalomban, a mely megunta és megutálta azokat az esztelenségeket, melyeket a csalhatatlan Róma nevében elébe adnak! De miként akarják, hogy ez a társadalom a maga aspiratioival, a lelkiismeret szabadságának szomjával, a szabad vizsgálódás lángoló akaratával oly zászló alá sorakozzék, melynek szinei csak halvány szálakban különböznek a tekintélyi catholicismus szineitől.

A mult évben röviden, hogy úgy szóljak futtában megismerttettem önnel a számos erkölcstani kézi könyvek közül, melyeket a népnevelési törvény nyomán irtak nálunk, a legjobbakat. Engedje meg, hogy most beszéljek egy kitünő munkáról, melynek czime *E r k ö l c s i t a n i t á s o k*. Szerzője Marion ur, a kit most neveztek ki a Sorbonne tanodában közelebről állított paedagogiai tanszékre. Erre a tanításra bajos lett volna jobb választást tenni. Marion ur hosszuidők óta bebizonyította tanításával és irodalmi munkáival, hogy bámulatosan alkalmas ily tanításra. Hiszen ő tanította a Fontenay aux roses-i tanítónő képezdében e tárgyat az intézet felállítása óta.

Nagyon feltűnt az a pszichologiai tanfolyam, melyet ez intézet fiatal leányaival tartott; az erkölcstani tanfolyam éppen az említett munkának a lényege, a pszichologiai tanfolyamnak a kiegészítése. Valódi gyönyörűség oly emberrel foglalkozni, a ki ily tisztán látja célját, s oly jól ismeri az utat, mely ahhoz vezet. Legjobb ha saját szavait idézem, ha elolvastuk, tájékozva vagyunk tanítása felől: „Mi a célja a nevelőnek? Hogy embereket formáljon, azaz, hogy arra készítse el a gyermekeket, hogy magukat a lehető legjobban vezessék ők maguk, s hogy őket a lehető legközelebb vezesse az emberi tökéletességhez. Tudni kell tehát, hogy mi az emberi élet rendeltetése. A régieknél szokásos hasonlat szerént, és a mely az önnevelésre s mások nevelésére is egyaránt alkalmazható, mindnyájunkra nézve fő dolog, hogy saját szobrunkat faragjuk ki és a nevelőre nézve: hogy a reá bízott ős anyagot, az emberi lelket idomítsa. De e célból szemeinket egy mintára kell szegezünk. A pszichologia, meg gyakorlati neveléstan némileg megtanítanak a faragás mesterségére, hogy minő anyaggal van dolgunk, hogy minő feltételek alatt, mely eszközökkel hathatunk ez anyagra; a morál állítja szemünk elébe a mintát, az elérendő eszményképet.

Ily tiszta, szabatos módon kezeli az író tárgyat, a morált. Mi a célja a morálnak, kérde Marion? A gyönyörűség, vagy az egyéni és közérdek? Erre szemlét tart azoknak a különböző böleselőknek, a kik e tárggyal foglalkoztak, a tanai felett a régi kortól napjainkig. Így bonczolgatja rendre Epikurnak, Fouriernek, Hobbesnak, Stuart Millnek, Herbert Spencernak, Littrének, Humenak, Jacobinak s másoknak eszméit, felmutatván azok fogyatkozásait és gyenge oldalait, igazságot szolgáltatván az azokban találtatott jóért és igazért. Szeretném idézni a munkának ama szép lapjait, a melyeken az író emelkedett erélylyel kell ki a miatt, hogy a gyermekek nevelésénél igen nagyon tekintetbe van véve az önzés. Ennek a helynek legalább a

végét idézem: „Harcz az önzés ellen, meg lehet, ezzel kellene megkezdenuünk az erkölcsök reformját. Minden lehető módon arra kell munkálnunk, hogy a gyermek tegyen valamit, ha bár kezdetben valami csekélységet, később többet tiszta kötelességből. Oda kellene vezetnünk, hogy kezdetben kedvelje a kisebb áldozatokat, azokban találja örömét, hogy később nagyobbakat tudjon tenni; meg kell vele szeretetni a fegyelmet és rendet, csak azért, mert rend és fegyelem és nem kell megszoktatni arra, hogy azt számítgassa, hogy magaviseletéért mi jóban vagy roszban részesül; hogy előre kiszámítsa hibái vagy törekvései árát.“

Tisztán elméleti tekintetben, Marion ur Kanthoz csatlakozik, kinek csaknem minden nézetét teljesen osztja. Nem szükséges mondanom, miszerint habár egészen elfogadja a német bölcselő eszméit, a gondolatokat oly tisztán tudta előadni, hogy azok a fiatal leányok, a kiknek szólottak, egészen megérthették. Mindenek felett tanítása gyakorlati részében tudott a tanár igazán világos és érdekes lenni. Bajos lenne idéznem, mert nagyon messze vonzana a sorbonnei új tanár pedagogiai oktatásának érdekes és kellemes volta.

Többen kifejezték azt az óhajtást, hogy ezeket az erkölcsi tanításokat, minden anya olvassa el; a ki olvasta, szíve mélyéből csatlakozik ez óhajtáshoz, s maga részéről is kívánja, hogy teljesedjék. Az anyák csak nyerhetnének ez olvasással, mind önmagukra, mind pedig leányaik nevelésére nézve.

Renán ur valamely új könyvének megjelenése mindig nyereség; legyen az a kötet eddig ismeretlen dolgozat, vagy pedig oly tanulmányok gyűjteménye, melyek egyik vagy másik vallási vagy bölcselmi folyóiratban már megjelentek volt. Ha eredeti s még eddig nem volt kiadva, biztosak lehetünk, hogy új eszméket találunk abban előadva azzal az ömledező kellemes iránylyal, melynek a szerző bírja a titkát, ha pedig már a kiadott és olvasott darabokból áll, az ember haszonnal és gyönyörűséggel újból olvassa. Ez az eset az utóbbi kötettel, mely most jelent meg és a melynek czime: *Új tanulmányok a vallástörténelemből*. Egész tartalma körül belől ismeretes, két tanulmány kivételével; egyik, a mely a budhizmusról; a másik, a mely a „*De auxiliis*“ szerzetről szól. A már közlött értekezések közt legérdekesebbek: Flare Joachim és az örök evangelium. Egy szép tanulmány D' Assise Ferenczről; a biblia fordításai; és egy különös dolgozat, melynek czime: egy szerzetesi idyl a XIII. században. De mindenek

felett a jelen füzet zamatát és kellemét Renan ur előszava adja meg. E néhány lapon elmondja nézetét a vallásról korunkban és a jövőről, a mely arra várakozik. Ez az előbeszéd egy nagyon naiv, nagyon, nagyon különös kivánság kifejezésével végződik: avval, hogy különböző munkáiból egy kis kivonat készüljön, a mely minden kegyes asszony kezébe legyen a *Paroissien* (rendes imakönyv) helyett. Szóról-szóra ezt mondja erre nézt: „némelyek azt állítván előttem, hogy irataim némely lapjait meglegegedéssel olvasták, s azokat alkalmasoknak találván arra, hogy azok által épüljenek és megvigasztaltassanak, azon gondolkozom, hogy ezeket a részeket kivegyem azokból a kötetekből, melyekben vannak és kiadjam egy kiskönyvben kegyes olvasmányok czimén. Az egésznek a tartalmát felosztom ötvenkét részre, az év ötvenkét vasárnapjára. Mindenik vasárnapra lesz egy kivonat az evangéliumokból és a szent atyák-ból egy imádság és egy lelki bokréta, később képeket is lehet tenni belé. Bármely kegyes asszony csak bizonyos kihagyásokból ismeri fel, hogy egy ily könyv miben különbözik az imakönyvtől, melyet a templomba szokott vinni. Meglehet végre bizonyos tekintetekből többre fogja hecsülni. Ez szép győzelem lesz. . . . Utolsó ambitiomnak elég lesz téve, ha halálom után bémehetek az egyházba, az alakjában egy kis tizennyolczad kiadása kiskönyvnek, melyet egy finom kesztyüs kéz hosszú ujjá között tart.“

Az ember elbámul e sorok olvasására, és ha nem ismerné annak derék voltát és komolyságát, a ki irta, nagyon kellemetlen érzéssel bétenné a könyvet. De Renán ur művészi phantáziájában igen komoly és határozott. A fényes író skepticimussának egyik bizonyítéka ez is; a kitünő kritikusunak, a ki — a mint látszik — a művészetet a művészetért üzi. Örökös ellenmondás van nála szíve és értelme közt, s úgy tetszik, hogy ez ellenmondásban gyönyörüségét találja. Nem érti, hogy az ember szenvedhessen hitéért, és miként egy bírálója mondotta, nem teheti, hogy a martyrokat kissé eszteleneknek ne találja. Lenézi az imát, melyről azt állítja, „hogy kísérleti uton nem lehet bém bizonyítani sikerét.“ Meg kell vallani, hogy mindez felületes; de arra a nevelésre vall, a melyben Renan ur a seminariumban részesült — s bizonyosan ez idézi elé nála — hogy úgy szóljak — azt a bizonyos dilettantizmust a morálban, a melyet irataiban mindenütt feltalálunk s a mi, úgy látszik, természetete. Ennek bizonyítékául idézem azt a szép beszédet, melyet egy banquetten, melyen elnökölt, szülő várossában Treguierben, Bretagneban elmondott. Miután üdvözölte a bretonokat, hogy azoknak maradtak,

a mik voltak, magától kérdi, hogy vajjon változott-e; ugy találja, hogy lelke ott áll, a hol gyermekkorában. „Már akkor meg voltam áldva s már akkor birtam mindaval, a mivel most, semmit sem szerettem azóta, hanem ha azt a kétes mesterséget, hogy azt értékesítem.“ Ez utolsó szavak egészen előnkbe tárják azt a skepticizmust és dilettantizmust, a melyről beszéltem. Ebben a beszédében kérte, hogy sirkővére ezt írják: *veritatem dilexi*. Ezt tette még hozzá: „Igen, én szeretem az igazságot, kerestem, követtem, a hová hivott.“ Valójában senki sem vonja kétségbe Renán ur teljes őszinteségét, s hinnünk kell szavának. De szabad azt gondolnunk, hogy képzelődik; ennek bizonyítékául, még csak egy helyet idézek abból a beszédéből. „Egyik kérdés, melyet a protestansok el- lenem mindig felállítanak, az, hogy mit tartok a bünről? Jó Isten! azt hiszem, hogy én ezt egészen mellőzöm, semmit sem tudok eb- ből a szomoru dögéből. Megvallom, hogy minél többet gondolkozom róla, mindinkább ugy találom, hogy az egész bölcselem a jó kedély- ben áll.“ Valójában azt hinné az ember, hogy Demokritos egyik ta- nitványával áll szembe, ez a moral teljesen hasonlít az Abderita böl- cselő moráljához — skepticizmus és sensualizmus. Az emberiség soha sem szánja magát rá egy ily könnyü podgyászra; nem ilyennel lehet táplálni és erősíteni az emberi lelket.

CHARRUAUD.

AZ UNITARISMUS ÁLLÁSA AMERIKÁBAN.

Kolozsvár, 1884. sept. 26.

Kedves Kovács ur!

Nagy örömet okozott nekem, hogy hazájok nagy fiának, Kossuth Lajosnak, f. évi mártius 18-ról keltezett s önhöz intézett nagy becsü levelével,*) melyre figyelmemet felhivta, megismerkedhettem. De nem tehetem, hogy arra néhány észrevételt ne tegyek. A levél tartalma mély érdeklődéssel s gyönyörűséggel töltött el. Örömmel győződtem meg belőle, hogy Magyarország függetlenségi harcának jeles és lelkes vezetője mily melegen emlékszik még most is az amerikai népről s ottani látogatásáról. Szivélyesebb s melegebb fogadtatásban nem is részesült Amerikában Kossuthnál egy idegen nemzet fia sem; és senkit sem bámultak és szerettek annyira, mint őt. Jól esett lelkesnek az is, hogy Kossuth mily nagyra becsüli az amerikai unitárius felekezetet, melyhez nekem is szerencsém van tartozhatni. Jól esett látnom, hogy teljesen igazat adott ön ama megjegyzésének, „hogy az unitáriusok Amerikában a legmiveltebb emberek“, sőt hozzá teszi: „hogy erkölcsiségben is kítűnők.“ Örömmel töltötte el szívemet, hogy Kossuth az unitárius hitvallásnak legtovább tartó jövődőt jósol, „mivel a fősulyt nem transcendentalis speculatiokra, nem mysticus dogmákra, hanem Krisztus erkölcstanára, az isten és ember szeretetre fekteti.“

De másfelől sajnálattal kelle látnom, hogy hazájok nagy fia téves értesülés után abban a hiedelemben van, hogy az Egyesült-Államokban az unitárius vallás, az utóbbi időkben, tért nemcsak nem nyert, de veszített. Az általam mélyen tisztelt nagy ember nem fogja rossz néven venni, ha az igazság érdekében az alábbi felvilágosításokat] teszem: Az unitárius hitvallás Amerikában nem hogy tért veszített volna az utóbbi időben, ellenkezőleg hiveinek száma tetemesen gyarapodott. Mint az amerikai unitárius hitfelekezetnek tagja állítom, hogy ekkléziáink, papjaink számát, a közös tevékenységet s hatalmat illetőleg, az unitáriusok sokkal erősebbek jelenleg, mint régebben voltak. Sajnálom, hogy hazámtól távol létem miatt statisztikai adatokkal nem mutathatom ki pontosan a gyarapodást, mely az utóbbi 25 év alatt történt. Különösen a Missisipi vidékén, s a csendes tenger partján, hol ezelőtt egy ekkléziánk sem volt, most sok

*) Lásd Ker. Magv. f. évi II. füzetében 113—118 l.

van. A missiói czélokra aláírt összeg, hitelveink terjesztésében kifejtett tevékenységünk és sikerünk most sokkal nagyobb, mint ezelőtt 25 évvel. Az igaz, hogy egy néhány kitünő pap egyházunkból kilépett, mint Osgood, kire Kossuth is hivatkozik, de az unitárius egyházból más egyházba áttért papok száma 20 év alatt alig megy 6-ra, míg a mi egyházunkba minden évben annyi jött más vallásfelekezetek papjai közül. Az is igaz, hogy a mi szaporodásunk, jóllehet tetemes, még sem oly gyors, mint a más vallásfelekezeteké, úgy hogy míg a miénk 25 év alatt $\frac{1}{3}$ -ra megy; a többieké 3—4-er annyira. De másfelől tekintetbe kell vetnünk:

1-ör, hogy a más vallásfelekezetek, mint a katolikusok, anglikánok és lutheránusok főleg az Európából bevándorlottak által szaporodnak. E bevándorlás, mely évenként $\frac{1}{2}$ s 1 millió közt váltakozik, mind a szentháromság hívő (Trinitarian) egyházakat növeli. A mi amerikai unitárius egyházunkat ilyen európai unitárius áramlat nem gyarapítja.

2-or. A mi népünk folytonosan költözködik egyik helyről a másikra. S azok a családok, melyek az unitárius vallásra tértek, midőn nyugatra mennek, hol még nincs unitárius templom, más egyház tagjai lesznek. Egy olyan országban, melynek lakói mindig vándorolnak egyik városból a másikba, rendszeren a kisebb számu felekezet szenved, míg a nagyobb felekezet nagy előnyben van. Ilyenformán nekünk sok hivatást kell egyházunkba téríteni, hogy azoknak a helyért kipótoljuk, kik oly városba vagy faluba költöznek, hol még nincs unitárius templom.

3-or. Az a veszteség mely ezelőtt 25 évvel, épen a polgárháboru előtt s annak folyama alatt érte az unitárius egyházat, reánk nézve megtisztelő s nem megszegyenítő. Ugyanis a mi egyházunkból kilépettek olyan egyének voltak, kik a déliekkel üzleti összeköttetésben állottak, s mivel a mi unitárius papjaink a szószékről s gyűlésekben nyíltan hirdették a rabszolgaság eltörlését, megsértve érezték magukat, vagyis a déliek pamutját s pénzét többre becsülték az unitárius hitelveknél s a szép szabad emberi jogoknál. Következéleg elhagytak minket, s olyan egyházakba mentek át, (mint az anglikán), hol az egyházi szónoklat alatti szendergéseikből nem ébresztette fel a rabszolgaság kérdésére való hivatkozás.

De ha némelyeket így el is vesztettünk, azok helyett többen jöttek, s a mi fő a gyakorlati és társadalmi téren a befolyást szilárdul megtartottuk, sőt hitelveinket minden irányban nagy mérvben elterjesztettük. Az ugynevezett *I n d e p e n d e n s* (független) egyházak, mint dr. Thomas és Dr. Swing, Chicagóban, velünk gyakorlatilag

teljesen egyetértenek, velünk rokonszenveznek s a régi calvinisticus hitelveket egészen elvetik. Éppen ez áll az orthodox congregationalistákról is — mi új orthodoxiának neveztetik — kiknek theologiai álláspontjuk ugyanaz, mi a Dr. Channingé volt. Ezenkívül számos nagy felekezet van Amerikában, melyek nem viselik ugyan az unitárius nevet, de lényegileg hitvallásuk ugyanaz, mi a magyar unitáriusoké, p. o. az universalisták, Hicksite Quakerok s a tanítványok vagy Christiánusok felekezete, melyhez a néhai Garfield elnök is tartozott — s az úgynevezett spiritualisták legnagyobb része. E felekezetek elvetik mind a Calvinismust, mind a Trinitarismust. Ha ezeket Amerikában az anti-trinitáriusok és anti-calvinisták közé számítjuk, azok száma több millióra megy, kik az unitárius könyveket olvasták, használják, az unitárius elveket elfogadják s így az unitárius eszmék az amerikai élet- és gondolkodás-módra nagy befolyást gyakorolnak. A nevelés és irodalom terén, emberbaráti intézetek létrehozásánál, a politikai és társadalmi reformoknál az unitáriusok, mint vezetők szerepelnek.

Folyóiratuknak egy egész lapját betölthetném ama kitűnő férfiak és nők neveivel, kik irodalmunknak ékességei, s az unitárius egyházhoz tartoznak. Avagy említsem-e Agassis, Emerson, Longfellow, Bryant s a jelenleg élő Holmes, Bret Hart, Lowell (londoni nagy követ) Bancroft, Dr. Freemann Clarke, Dr. Hunt, Parkmann, Prescott s más jeles tudósok és költők neveit. Épen midőn e sorokat írom, tartják az amerikai unitáriusok nemzeti értekezletüket Saratogában, a hol, mint a megelőző években, 2000 küldöttnél több lesz jelen a különböző ekkléziákból, s köztük közéletünk legjelesebb férfiai, mint Curties Vilmos, New-Yorkból, Hoar, bíró, és Long kormányzó, a Mussachusetts-i államból, Miller, legfőbb ítélőszéki bíró Washingtonból, a Congressusnak számos tagja, sok jeles író és tanfőúr. Taft, az amerikai nagy követ, Bécsben, szintén a Cincinnati unitárius ekkléziának a tagja.

Remélve, hogy a testvéries viszony az amerikai és magyar unitáriusok között állandóan fenn fog állani s egymásnak kölcsönös megismerése évről évre bensőbbé válik, s lelkem mélyéből megköszönve unitárius hitrokoninknak a páratlan vendégszeretetet s szíves fogadtatást, melyben részesítették, hitrokoni s baráti szeretettel vagyok stb.

BIXBY JAKAB,

a bölcsелеm tanára, a meadvillei hittani intézetben.

NAGY PÉTER.

(1819—1884.)

A testvér erdélyi ev. ref. egyházkerület nagyérdemü püspökének f. évi sept. 16-án történt váratlan halála mély fájdalommal töltött el minden protestáns szivet. Megilletődéssel emlékezünk meg mi is a veszteségről, mely e bérczes hazában velünk együtt egy tanuságos multat átélt felekezetet, s az özszesz magyar reformált egyházak átalakulásban levő közéletét oly érzékenyen találta.

Nagy Péterben a magyar protestantismus egyik vezérfénye, legkitünőbb alakja szállt sirba.

Ő valódi tehetség volt, szivre és észre nézve egyaránt nagy, de legnagyobb talán a módra nézve, a mely szerint fénylő tehetségeit és szivbeli szép tulajdonságait oly ritka hűséggel és bámulatatos odaadással fordította az élet és önmaga által elébe tűzött magas czélok szolgálatára, mint közülünk igen kevesen.

Ama nagy átalakulásokra, melyeken a magyar protestáns egyháznak és iskolának e száz esztendő néhány utolsó tizedében kellett átmenni, az erdélyi ev. ref. egyházkerület benne kétségtelenül egyik legmegfelelőbb vezérférfiát találta meg, ki eszével, tudományosságával és erős kötelességérzetével hatalmasan elé tudta segíteni az átalakítás nehéz munkáját egyháznak mind anyagi mind szellemi ügyeiben. S ha meggondoljuk, hogy nagy tehetségeivel és bölcseségével mily tényezőnek bizonyult a magyar reformált egyházak egyesítése nagy művében is, és hogy ebből az egyesítésből kifolyólag még sok reform vár az erdélyi reformált egyházkerületben keresztülvitelre, érteni

tudjuk azt a kibeszélhetetlen fájdalmat, mely hitsorsosai részéről az ő hirtelen elvesztését kísérte.

S vegyük hozzá még, a mit felednünk nem szabad, hogy Nagy Péter tehetségei legteljesebb fényükben mégis a szószéken tündököltek. Itt jutott kifejezésre nagy értelmi ereje mellett alapos tudományos miveltsége, abban a formai tökélyben és megragadó előadásban, mely őt különösen jellemezte, s melylyel ő a közönségre oly elbűvölő, ellenállhatlan hatást gyakorolt. S hogyha egyháza könnyeket hullatott ő érette, azoknak első sorban a szónokot kellett illetni, kinek hatása nemcsak a hivekben a keresztény élet ápolására, hanem a papság szószéki működésének magasabb színvonalra emelésére is mérhetetlen volt. Valóban bármily fényben ragyogott is szelleme a tanári széken, a tanácsteremben és az irodalomban, mely utóbbi téren is kiváló érdemeket szerzett, zenithjét mégis a szószéken érte el, s neve a magyar protestantismus elsőrangú szónokai közt fog említettetni mindenhá.

FERENCZI MÓZES.

(1799—1884.)

A mi egyházunkból is veszteséget kell jelentenünk.

Alsójárai Ferenczi Mózes nyugalm. alszámvevő, egyháztanácsost, kolozsvári ekklezsiánk egyik gondnokát, f. évi sept. 12-én végnyugalomra kísértük.

A néhai nem tartozott ugyan azok közé, kiknek nevéhez nagy alkotások fűződnek, de feddhetetlen munkássága s egyháza és vallása iránti nemes buzgalma hí emlékezetet érdemel.

Keveseknél láthatni az egyház érdekei iránt azt a lángoló buzgóságot, a melylyel ő ugyis, mint a vallásközönségnek több éven át, előbb pénztári jegyzője, később pénztárnoka, azután

számvevőszéki elnöke, és ugyis mint kolozsvári eklezsiánknak 28 évig gondnoka, kiváló szolgálatokat teljesített.

Egyháza iránti szeretete szépen nyilvánult más alakban is. A közcélok oltárainál mindig az elsők között láttuk szives adományaival megjelenni s 50 éves házassága jubileumát is jótékonyágának egy szép tényével örököltette meg, midőn nejével Füzi Krisztinával kolozsvári eklezsiánknak egy gyönyörű aranyal bevont ezüst urvacsorai poharat ajándékozott.

Egyszerű, de oly erények valának ékességei, melyeket annál többre kell becsülnünk, minél ritkábbakká kezdenek válni az ily erények napjainkban.

Vajha az ő erényei minél több követőre találhának közöttünk!

PÉTERFI DÉNES.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A tizenkét apostol tanítása az Editio princepsből fordította és bevezetéssel ellátta: Boro s György, a kolozsvári unitárius papnöveldeben hittan- és bibliamagyarázat tanára. E művecske külön lenyomat előbbi füzetünk-ből s örömrünköt kell kifejeznrünk, hogy dolgozó társunk e munkát, melylyel a külföldi illető szakemberek is érdeklkkel foglalkoznak, így is közre adta. Ajánljuk. Ára 30 kr.

Uj Magyar Athenas. Ujabbkori magyar protestans egyh. írók élet-rajz gyűjteménye. Szerk. Kiss Károly. VII. füz. Szász Károlytól Tóth Ferenczig jön le. E füzetben megjelent életrajzok mintha arányosabban lennének írva az előbbi füzetekéinél. Ajánljuk. Ára a füzetnek 50 kr. (kapható Aigner Lajosnál Budapest.)

Magyarország történelme. Középtanodák és tanítóképezdek számára. Írta Dr. Török István, kolozsvári ref tanár. Ára 80 kr. Kapható szerzőnél Kolozsvárt, belső-farkasutca 19. sz. A 157 lapra terjedő mű egyszerű, világos és folyékony stylusban, jó magyarsággal van írva, úgy, hogy a növendékek könnyen megtanulhatják. Szerző felhasználta a legujabb kutatásokat, s az egyéni jellemzésekre is figyelemmel volt, (ámbar egyes nagy embereink életrajzát jobban kidomboríthatta volna, mert ez hat leginkább az ifju lelkére) azonban vannak a műben téves állítások, (népvándorlásnál) egyes ellenmondások és hiányok is, (mint Szt.-László törvényhozását mellözi; a keresztes hadjáratot, megemlíti, de keletkezéséről semmit sem szól,) de azért a kiemelt előnyeiért alkalmasabb más ilyenmő kézikönyveknél; s az érdekeltek figyelmébe ajánljuk.

KÜLÖNFÉLÉK.

— **Bixby T. Jakab amerikai tanár látogatása.** Min-dig örvendetes lehet nemcsak az unitárius vallásközönségre, hanem általában hazánkra nézve is, ha külföldről koronként jeles egyének látogatnak meg; mert szerzett tapasztalataikat, benyomásaikat hazájukban jó-akarattalag terjesztve, ezzel megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek hazánknak. September havában újból egy ilyen vendégünk volt, Bixby T. Jakab, ki a meadvillei unitárius hittani intézetben a bölselem tanára, ki mint író is, különösen a „Physicai és vallásos ismeretek hasonlóságai“ című művével szép nevet vívott ki magának. Kovács János ig. tanárnak meadvillei látogatásakor azt ígérte volt, hogyha Európába jó, Magyarországot okvetlen meg fogja látogatni. Szavát be is váltotta. Nejét s két gyermekét Drezdában hagyva, Budapestén át,

hol előlegesen is egy pár napig időzött, sept. 18-án estve Kolozsvárra érkezett. Másnap jelen volt az elhunyt Nagy Péter ev. ref. püspök temetésén, mely alkalommal meglepte, hogy a különböző vallásfelekezetek is mind képviselve voltak, a mi még Amerikában is szokatlan. Mint-hogy Toroczkót s Tordát látni óhajtotta, sept. 20-án Kovács János ig. tanárral Alsó-Járán keresztül, hol Siménfalvi György lelkész vendégszeretettel fogadta, Toroczkóra mentek.

Toroczkón mély benyomást tett rá az isteni tisztelet; Gál Miklós lelkész a vallásos szertartás bevégzése után melegen üdvözölte a messze földről jött vendéget, mire Bixby ur felelt, sajnálatát fejezve ki, hogy nem szólhat magyarul hozzájuk, kiknek vallásos buzgósága a tengeren túl is ismeretes, s kiket Jókai nagynevű író „Egy az Isten“ című regényében oly szépen jellemez; megemlítette, hogy mily meleg érdeklődéssel viseltetnek ők a magyar unitáriusok s általában a magyar nemzet iránt, s ama haladásból ítélve, melyet Magyarország az utóbbi időben tett, teljesen meg van győződve, hogy a legnagyobb magyarnak igaz volt, midőn ezt mondá: „Magyarország nem volt, hanem lesz.“ Beszédét magyarul így végezte be: Nagyon örvendek, hogy önök közt lehetek. Szivemből óhajtom, hogy a toroczkói unitárius ekklezsia virágozzék!

Megjelent az egyház kebli tanácsgyűlésében is, hol emlékül különböző fényképekkel ajándékozták meg. Tiszteletére Pálfi János isk. igazgató ebédet adott, melyen az ekklezsia tagjai közül is többen jelen voltak, kiknek értelmes pohárköszöntőiben különösen gyönyörködött. Nem győzte eléggé dicsérni a házak csinos berendezését, a festői népviseletet s Toroczkó természeti szépségeit.

Toroczkóról Várfalván, Ar.-Rákoson és Kövenden át Bágyonba mentek, hol Kovács Dénes vendégszeretétét élvezték. A templom megtekintése alkalmával a presbyterium jelenlétében Csegezi László espereshelyettes ur üdvözölte. Megnézte néhány földmives házát is s meglepte a jó mód s a gazdaság vezetésében nyilatkozó értelmesség.

Azután Tordát látogatták meg s egy társaság kíséretében megnézték Torda hasadékát s a sóbányát, mely ki volt világitva. Sept. 22-dikén estve, Veress Dénes alispán, tiszteletére estélyt adott. A vendéget Albert János lelkész köszöntötte fel. Bixby ur válaszában elmondta, hogy a nagy út, melyet megtett, bőven kárpótolva van a gyönyörűségek által, melyek érik. Tordáról már ezelőtt sokat hallott; ma megtanulta azt, hogy jó a tordai mézes kalács s jó a tordai pecsenye, de becsebb kinceseit is megismerte; meg a természet által pazar kézzel Torda környékére halmozott szépségeket s meg a vallási türelem e klasszikus helyét.

Itt mondták ki a lelkiismeret szabadságát 1557-ben, tehát jóval előbb, mint a hogy e szabadságot szerető s kereső angol puritánok Amerikába mentek volna. Éppen ezért Torda Mekkája lehet nemcsak a magyaroknak, hanem az egész emberiségnek, s poharát a felvilágosult fejedelem János Zsigmond emlékére üritette. Ezután még számos felköszöntő következett. Másnap a templomot, iskolát s régi országházat meglátogatván, visszautaztak Kolozsvárra.

Kolozsvárt tiszteletére szintén bankett rendeztetett. Főt. Ferencz József püspök ur szép beszéddel köszöntötte fel szeretett vendégünket, ki megköszönve a szives fogadtatást, elmondta, hogy a meddig Magyarországra nem jött, idegennek érezte magát, de már Budapesten sok minden hazájára emlékeztette. Kiemelte, hogy az amerikai unitáriusok sokat köszönhetnek a magyar unitáriusoknak. Ugyanis Amerikában szemökre vetik, hogy az unitarizmus új mozgalom, de ők erre azt felelik: nem új, mert Erdély bércei között háromszáz éve óta áll fenn az unitárius vallás. Továbbá felhozzák ellenük, hogy az unitárius vallás csak a tudósok számára való, de e vádat azzal czáfolják meg, hogy Erdélyben éppen a köznép követi s hive maradt a hitüldözések idejében is teljes hittel és meggyőződéssel annak igazságai iránt. Ez azt bizonyítja, hogy vallásunk nemcsak az ész, hanem a kedély, a szív vallása is. S éppen úgy kielégíti az egyszerű földmives lelki szükségleteit, mint a szaktudósét. S annak felvirágozása s az amerikai és magyar unitáriusok között levő testvéries viszony fenmaradásáért üritette poharát. A banketten egymást érték a felköszöntők az angol és amerikai unitárius társulatokért, a Richmond-családért, amerikai nőkért stb.

September 25-én Bixby ur az „Angol társalgókör“-nek volt vendége. Kovács tanár üdvözlése után Bixby ur saját benyomásait s észrevételeit mondta el Budapestről s erdélyi útjáról. Érdekes összehasonlítást tett a magyarok és németek társadalmi szokásai között. Örömmel lepte meg, hogy Kolozsvárt annyi nevelőintézetet s tudományos férfit talált s méltán lehet magyar Athenaenek nevezni. Megemlítette, hogy az amerikaiak soha egy nemzet képviselőjét se fogadták oly nagy lelkességgel és kitüntetéssel, mint Kossuth Lajost, a szabadság szent eszméjének apostolát. Általa tanulták megismerni és szeretni a magyar nemzetet. Azóta az egyes amerikaiak közleményeiből, kik Magyarországot koronként meglátogatták, szereztek némi ismereteket, legujabban pedig Kovács János tanár felolvasásai s előadásaiából is érdekes információkat nyertek.

Kolozsvárt tartózkodása alatt meglátogatta az egyetemet, vegytani intézetet, gazdasági intézetet s iskolánkat. Főiskolánk ifjusága ünnepé-

lyességgel fogadta s a papnövendékek látogatásának emlékeül szép a dékkal lepték meg, melynek átadásakor Fazakas Lajos papjelölt e szép beszédet mondott angol nyelven, a mi kellemesen lepte meg Bixb, urat s köszönő válaszul kiemelte, hogy nem gondolt arra, hogy itt egy ifju őt oly correct angol nyelven üdvözölhesse. Ez szép jele az unitárius ifjak komoly törekvésének s az angol és amerikai unitáriusokhoz való ragaszkodásuknak. Igérte, hogy erről hazatértekor tanubizonyságot fog tenni s átadja a szívélyes üdvözetet az ottani tanároknak s papnövendékeknek.

Kedves vendégünk sept. 26-án estve távozott el körünkből. Az indóháznál, — hová számosan kísértük ki, — mondtuk el az utolsó Isten hozzádot. Szeretettel hozott, s szeretettel vált el tőlünk.

Sept. 28-án érkezett meg Budapestre, hol Derzsi Károly lelkész vendége volt, s vezetése alatt a főváros nevezetességeit megtekintette. Ott volt a képviselő s főrendiház megnyitásán is. Sept. 28-án az isteni tiszteleten jelent meg, mely alkalommal ft. Ferencz József püspök ur agendált s Derzsi Károly lelkész pedig a szónoklatot tartotta. Isteni tisztelet után a püspök, gondnok és néhány presbyter társaságában megnézték a helyet, melyet a főváros az unitárius templom és papi lak helyéül adott, s a már kész tervrajzot a helyszínén átvizsgálták, arra észrevételeket tettek. Azután a közebédre mentek, melyet a budapesti unitárius ekklézsia hivei a Bixby ur tiszteletére a Hungáriában rendeztek. Derzsi Károly lelkész köszöntötte fel a vendéget, kifejezve ekkléziájának a feletti örömét, hogy egy derék amerikai hitrokont körükben tisztelhetnek. Aztán Bixby ur fejezte ki határtalan örömét s köszönetét a szives fogadtatás s magyar vendégszeretet fölött, melyről sokat hallott, de a melynek tapasztalása fölülmulta várakozását itt és Erdélyben is. Örömmel fog visszaemlékezni mindig a látottakra és tapasztaltakra. Budapest szépsége, nagyszerűsége meglepte őt, bátran összehasonlítható más fővárosokkal. Különösen kiemelte bámulatát festészetünk előhaladottsága felett. Azután szólott a vallásról s nevelésügyről s végül a magyar unitáriusokat s ezek között a fővárosi egyházat éltette. Ezután természetesen még sok érdekes felköszöntő volt. Sept. 28-án estve utazott el a fővárosból, s már 29-én estve szerencsésen meg is érkezett Drezdába — az őt aggódva váró kedves családja körébe — mint irá — megrakva szép és felejthetetlen emlékekkel magyarországi utjáról.

Nagyszerű unitárius jelenségek.

1. A Saratogában tartott nemzeti Conferentia.

E gyülekezet ez évben is kiválóan népes volt. Interconfessionalis szervezete mellett, ez évben unitárius jellege határozottan kitűnt. Egy

tagnak előleges, nem hivatalos felszólítására az Unio egész területéről jelentek meg a különböző társulatok követei; Európából angliai afiait öt küldött; a német liberalis uniot dr. Schramm bremeni lelkész képviselte. A tulajdonképpeni conferentiát megelőző, vagy inkább bevezető isteni tisztelet a methodista püspöki egyház nagy templomában tartatott. A jelenlevők száma az 1500-at meghaladta. Az egyházi szónoklatot dr. Stebbins San franciskoi pap tartotta. János evang. 5. r. 17. és 16. r. 13. v. alapján szépen mutatta ki, hogy az emberi lélekben lakozó isteni szellem az embert folytonosan előbbre vezeti az igazság megismerésében. Az unitarismus célja az, hogy ez igazságot megvalósítsa és az összes emberiség közkincsévé tegye.

A következő napon sept. 22-én d. e. 10 órakor nyílt meg a rendes conferentia, midőn dr. Hale felolvasta az igazgató-tanács reportját. E reportból az alábbiakat emeljük ki a kezünkhez jutott hirlapi tudósítások alapján.

„Ezelőtt éppen husz évvel vagyis 1864. decemberében, midőn az észak-amerikai Egyesült-Államokban a belháboru vihara már lezajlott, midőn annak tudatára jöttek az unitáriusok, hogy mily óriási erőt tudtak kifejteni a háboru pusztításainak enyhítésére, kimondták, hogy erőik egyesítésére, egy nemzeti conferentiát fognak alakítani. A conferentia azóta minden második évben összegyűlt Saratogában, s így a jelenlegi a tizenegyedik. Ez időközben az unitarius egyházak száma az Egyesült-Államok lakosságával egyaránt megkétszereződött, de szellemi és anyagi erejük és hatása meghuszosozódott. Nincs az összes keresztény egyesületek között egyetlen egy is, a mely egyetemesebben keresztényies és keresztényisebben krisztusi munkát végezne, mint ez. A conferentiának sem joga, sem szándéka az egyes önálló gyülekezetek belügyeivel foglalkozni. Egyedüli célja, hogy az unitarius egyház által kitüzött munkát teljesítse a kereszténység közös ellensége ellenére is. A mi conferentiánk inkább egy társadalmi tudományos congressushoz, vagy reformátorok gyülekezetéhez hasonlít, mintsem valamely egyház vagy felekezet belső ügyeinek intézésére összeült zsinathoz.

Conferentiánk munkája nem szorítkozik az unitarius név keretébe foglalhatókra. Az itt képviselt egyházak örömmel elfogadják az unitarius nevet, de azért számtalan oly egyházzal állanak solidaris összeköttetésben, melyek nem így neveztetnek, de ugyanazon reményeket táplálják és a melyeket ugyanazon szentlélek lelkesít. Az unitarius egyház létezik, mindennek felett az egész kereszténység egyesítésének előharczósa.

Emez egység után való közös vágyban nyerte keresztnevét, ez

óhajtás teljesülésére áldozzuk tisztos nevünket. Hiszi az isteni s abszolút jelenlétét és hatalmát, s hiszi hogy Isten éppen oly köze gyermekeihez, mint volt régen. A szóbeli kifejezésekre vagy dogmai határozásokra szoros értelemben kevés figyelemmel van, de egyesíti mi azokat a férfiakat és nőket, a kik bölcsen el tudják nézni a kisebb téréseket, de a kik az Istenben való hitben, az éghez való reményben s az emberek iránt való szeretetben egyek. A mily gyorsan halad a világ vallása, a mely mértékben rázza le magáról a hagyományok bilincseit a szabadságért, éppen oly gyorsan halad, terjed és oly örömmel öleli a szabadságot az unitárius egyház.“

A jelentés ezután felemliti, hogy az utóbbi két év a conferentia pénzügyi viszonyait illetőleg is bámulandó eredményt mutat fel.

Elé számlálja azokat a nagyszerű alkotásokat, melyeket ez idő alatt munkába vett. Kiváló ez alkotások közül a tanügy: az unio egész területén iskolákat alapított, eltérőleg más felekezettől és testületektől, melyek felekezeti iskolákat alapítanak, a conferentia igazi amerikai szellemenben nemzeti iskolákat alapított, a legóvatosabban kerülvén minden felekezeti jelleget és szellemet. Segedelmezte a meadvillei seminariomot. Munkába vette Clevelandban egy nagyszerű teljes egyetem állítását, mely interconfessionalis legyen, hogy minden hitvallás és bölcselmi iskola tanainak előadása és hirdetése ne csak jogosult, hanem biztosított legyen. A tanügyre, meg a vallásos élet szükségleteire, templomok építésére közel egy millio forintot adott ki. Az unitárius társulat új hivatalos helyisége építésére 310 ezer forintot költött. A missioi állandó alapot 300 ezer forinttal gyarapította. Jelentékeny összeget adott ki irodalmi és más unitárius czélokra. Mindez óriási összegeket adakozásokból és önkéntes adományokból gyűjtötte össze.

A conferentia második és harmadik napon az unitárius központi és vidéki társulatok reportjaival és felolvasásokkal volt elfoglalva. Az angol- és németországi követek szép beszédeket tartottak s kivált a Dr. Schramm beszédében érdekesen van feltüntetve az európai continens szabad vallásos iránya, mely ha a monarchák megszűnnek partolni az orthodoxismust, nagy mérvben is fog nyilvánulni. A conferentia sikere minden tekintetben szép jövőt ígér az amerikai unitáriusoknak.

2. A brit és külföldi unitárius társulat.

A társulat az eddigi gyakorlattól eltérőleg most London közelében Croydon városban tartotta meg őszi gyűlését. Ezzel azt czélozta, hogy a londoniak is nagyobb számmal vehessenek részt benne. A tervet szép

siker kísérte, mert a hallgatók és résztvevők nagy számmal gyűltek össze. A gyűlés figyelméleleitől végig az unitarismus jövőjével s az unitárius eszmék terjesztése vitatásával volt elfoglalva. Wicksteed lelkész, ki egyike a Dr. Martineau legkitünőbb tanítványainak, s ki alapítója volt a *Modern Review* évnegyedes folyóiratnak, az unitárius eszméknek a vallásos élethez való viszonyáról tartott egyházi beszédet. A beszédet nem levén alkalmunk még látni, részletesebben nem ismerethetjük. A Brooke lelkész felolvasása volt a második, s ez az unitarismus hatását ismertette.

Ezekután a nyilvános meeting következett, melyet az angoloknál szokásos terjedelmes és magvas beszédek tettek érdekessé. „Az unitarismus feladata, — mondá Frekelton — az, hogy az Isten országát közelebb hozza e földre. E czél csak úgy érhető el, ha egymás iránt türelmesek leszünk; ha az embereket segítjük arra, hogy jók legyenek és jót tegyenek; ha az emberi léleknek szabad munkakört engedünk. Az angol unitáriusok között nagy a conservative elem? De mi ez? A valódi conservatismus tisztelése és becsülése mindannak, a mi igaz, nemes és derék, de ha ezt becsüljük, becsülnünk kell azt a liberalismust is, a mely mindnyájunkkal közös. Az unitárius társulat ebben a szeltemben működik, s hogy munkáját folytathassa attól függ, hogy mily szabadelvűen segíyezik és támogatják a tagok.“ Ezután Clarke C. T. ur azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az unitárius vallás lehet-e a nép vallása. „Az angol nép — mondja szónok — naponta jobb nevelésben részesül s inkább kezd érdeklődni a tisztultabb eszmék iránt is, az unitárius társulatnak az a feladata, hogy magasztos eszméit egyszerű formában terjessze közöttük.“

Mellőzve több érdekes beszédet, kiemeljük, hogy ez alkalommal indítvány tétetett a végett, hogy a lelkészek és világiak egyaránt hassanak oda, hogy a társulat jövedelmét minden unitárius és más liberalis gondolkozásu ember igyekezzék gyarapítani. Végül elhatároztatott, hogy a társulat a jövőben a keresztény vallás nevezetesebb tételeiről tudományos alapon kidolgozott népszerű értekezéseket fog kiadni és terjeszteni.

Püspöki beigtatás. Szász Károly választott püspököt a dunamelléki ref. egyházkerület oct. 26-án iktatta be hivatalába. A fényes ünnepélyen jelen voltak: Révész Bálint, Kun Bertalan, Pap Gábor, Ferencz József, Geduly, Karsai, Szeberényi püspökök; s Szász Domokos püspökhelyettes s számos küldött. Az egyházi szónoklatot Pap Károly lelkész tartotta, a beiktató beszédet Révész Bálint tiszántúli püspök s az esküformát Dobos János czeglédi ref. lelkész olvasta fel. Azután Szász Károly mondotta el tartalomdus programbe-

szédét. Istentisztelet után a küldöttségek tisztelegtek az új püspöknél, mire banquet következett. Mi is őszintén üdvözljük a derék férfit új pályáján, melyen bizonyára épen oly nagy buzgósággal és odaadással fog működni, mint előbbi diszes állásán.

Gordon Sándor barátunk, ki a székegykereszturi zsinaton az angol Unitárius társulat képviselője volt, ügyeinket folytonos figyelemmel kíséri és a lapokban a nevezetesebb eseményeket megismerteti. Közlelvebről a *Christian Life* című hetilap vezércikkében a következő érdekes megjegyzéseit olvassuk: „A Keresztény Magvető júli.—aug. számából értesülök a Jakabházi Zsigmond haláláról. Ő az unitárius egyháznak egyik leghasznosabb tagja volt, s több előkelő állást foglalt el abban, melyeket jól és buzgón betöltött. Midőn 1879-ben a Dávid Ferencz halálának háromszázas emlékünnepe Chalmers urral jelen voltam, volt szerencsénk élvezni szives vendégszeretét saját házában, nem messze Sz.-Keresztúrtól, s nem gondolhatok rá a nélkül, hogy különös szívessegeért tisztelet és hálaérzet ne ébredjen fel bennem. Ő és egész családja a legszívélyesebben fogadtak minket, s mindent elkövettek, hogy magunkat teljesen otthon érezzük mivelte és barátságos körökben. Jakabházi 1826-ban született és szívvelhűdésben halt meg júni. 20-án. A Németh István lelkész sympathetikus imája, melyet a Ker. Magv. közöl, enyhítő vigasztalásul lehetett az özvegynek és nyolcz gyermekének.“ — Gordon ur továbbá említést tesz a Ker. Magv. Különféléi között említett brassói és segesvári unitárius egyh. mozgalomról, valamint Raffaj Domokos urnak Segesvárt tartott beszédéről. Szép vonatkozást tesz Gordon ur Sándor József dévai kir. közjegyző urra is, mint a ki elésegítte, hogy a Dávid Ferencz-követ felirattal lássuk el, s a ki őt 1879-ben Déván oly barátságosan és vendégszeretőleg fogadta.

Szép ajándék. Telkes Simon és neje budapesti hitrokonink, kik alig egy évvel ezelőtt tértek át egyházunkba, vallásunk iránti szeretetüknek s áldozatkészségüknek ritka szép bizonyítványát adták. Említett hitrokonink ugyanis a bpesti unitárius egyházközségnek egy páratlanul szép kivitelű góth stílusban készített, aranyozott ezüst kelyhet ajándékoztak az Ur asztalára. A kehely egészen kézi munka, — a már is nagy hírnévnek örvendő fiatal iparművészeti tanár Herpka készítette nagy gondnal és műízléssel. Értéke többmint 200 frt. Vajha új hitrokonainknak e nemes tette minél többeknek követendő példálul szolgáljon!

A főrendiház rendezése és a protestáns egyházak. Eszerint hát a főrendiház rendezése, mi még 1848-ban, midőn Magyarország a demokrátiának állami alapul elfogadásával a modern államok sorába lépett, tervbe vétetett volt, de az idők mostohasága miatt nem valósíthatott, most már csakugyan napirendre kerül. A kormány, a mint a napi lapokból ismeretes, már be is terjesztette törvényjavaslatát a főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről az országgyűléshez; s annak a tárgyalásra előkészítésére egy bizottság is nevezetett ki, melybe örömmel jegyezzük fel, mint ez idő szerinti orsz. képviselő főt. Ferencz József ur, a mi püspökünk is beválasztatott. Nem a

mi tisztünk e törvényjavaslatnak részletes ismertetése avagy taglalása, — melyet különben meg kell jegyeznünk egészben csak helyeselni lehet — de a prot. egyházakra való vonatkozásban parancsoló kötelességünknek érezzük arra egy pár észrevételt tenni. A törvényjavaslat a demokracia elvéből folyó jogegyenlőséget szem előtt tartva a róm. katolikus és a görögkeleti egyházak püspökei mellett a protestáns főbb egyházi hivatalok viselőinek — a püspököknek és főgondnokoknak — is helyet kíván a felsőházban adatni. Igen szép. Csakhogy a törvényjavaslat által adott jogegyenlőség, nem egész, hanem féjezes jogegyenlőség. Ugyanis az az öt reformált és öt ág. hitvallásu egyházak püspökei és főgondnokai közül csak a három-három hivatalában legidősebb püspöknek és főgondnoknak jelöl helyet a felső házban, az unitárius egyház részéről pedig csak a hivatalban idősebb egyik elnöknek, azaz vagy a püspöknek, vagy a főgondnoknak. Az indokolásban idevonatkozólag az mondatik, hogy „bizonyos arányt mégis kellett szem előtt tartani a különböző hitfelekezetek részesítésében.“ Mi mind e mellett is a protestáns egyházakra nézve s főleg pedig az unitárius egyházra nézve itt rövidítést látunk. Mert nézetünk szerint az egyházaknak a felső házban való képviseltetése meghatározásánál a lélekszám nem helyesen vétetik irányadóul. Itt a vallásfelekezetek jogegyenlőségének kell érvényesülni. S ha a róm. kath. és gör. kel. stb. egyházak érsekei s megyés püspökei a felsőházban helyet foglalnak, akkor a jogegyenlőség megköveteli, hogy a protestáns egyházkerületeket együttesen képviselő főeknek, azaz az illető egyházkerületek püspökeinek és gondnokainak is hely adassék. Reméljük is, hogy e szempont ugy a bizottságban, mint magában a képviselőházban a tárgyaláskor tekintetbe fog vétetni s a protestáns egyházakra kiterjesztett részleges jogegyenlőség, mindenik prot. egyházkerület püspökének és főgondnokának a felsőházban való ülésre és szavazásra jogositásával, teljes jogegyenlőségé váland.

Gyászhirek: Id. Pápai József hivatalnok, egyháztanácsos élte 62-ik, boldog házassága 30-ik évében, Tordán folyó évi oct. hó 13-án rövid szenvedés után jobblétre szenderült. Elhunytát népes családja siratja. — Pozsonyi Szentmártoni Kálmán, nyárádszentmártoni lelkész társunk oct. 27-én élte 42-ik, házassága 11-ik évében hosszas szenvedés után meghalt, mély bánatot hagyva nejeére Rosnyai Vilmára és öt kiskora gyermekére. (Reméljük valamelyik lelkész társunk bővebb emlékeztést küld korán elhunyt barátunkról. Ő éppen nemrég elhalt édesatyja életrajzát készült megírni folyóiratunk számára, de ugy látszik betegsége megakadályozta. Talán csak akad közeli lelkész társaink között vagy egy, ki mind róla, mind pedig az ő édes atyjáról írni fog. Mi szívesen közre fogjuk adni „Az elhunytak emlékezete“ czimü rovatunkban, melyet a végett nyitottunk, hogy abban egyházi és világi buzgó afiai emlékeztetét fentartsuk.)

Hibaigazítás. A főtanácsról szóló tudósításunkban „Az elintézett ügyek“

3. pontjában Péterfi Sándor felsőfehérkőri esperesről hibásan van közölve, hogy ő a jelen főtanácsn teljeseu nyugalmaztatott volna, mert csak az esperesi hivataltól mentetett fel saját kérésére; később ugyan a papságtól való nyugalmaztatása is kérésére megtörtént, minek helybenhagyása már a jövő főtanácsra tartozik.

A szerkesztőség postája. Rédi giger Géza urnak. Szabéd. A himnusokat köszönettel vettük s legközelebbi füzetünkben adni fogjuk. Örvendünk, hogy a forrás nem apad. Szives üdvözetlünk.

ARANYKÖNYV.

A Budapestén alapítandó unitárius rendes lelkeszi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok.

XXIII. Közlemény.

Dr. Székely Ferencz főgyűjtőnél adakozott: A 8. sz. könyvecskére Jelenffy Kornél közvetítése mellett Mármaros-szigeten: Jelenffy Kornél 5 frt 50 kr, Kubek Elek 2 frt, Kulin Imre 2 frt, Bereznay Pál 1 frt, Berghoffer Vilmos 1 frt, Draskóczy Gábor 1 frt, Darvay Béla 1 frt, Ekker Gyula 1 frt, Fogalyán János 1 frt, Géressy Imréné 1 frt, Hollósy István 1 frt, Kail Anna 1 frt, Köröskényi Bertalan 1 frt, Lónyay János 1 frt, Lator Sándor 1 frt, Margitszigeti népbank 1 frt, Nánásy Lajos 1 frt, Seján Antal 1 frt, Dr. Széles Antal 1 frt. Szilágyi János 1 frt. Urányi Imre 1 frt. Ujlaky József 1 frt. Voloszl Lajos 1 frt. Betternay Imre 50 kr. Fejér N. 50 kr. Géressy Imre 50 kr. Hetényi Kálmán 50 kr, Korányi Frigyes 50 kr. Kutka Kálmán 50 kr. Kovásy Zoltán 50 kr. Kardos Károly 50 kr. Kovács József 50 kr. Mandics József 50 kr. Meleg Gyula 50 kr. Orosz Imre 50 kr. Pragman Sándor 50 kr. Sáfrán Péter 50 kr. Szenyes József 50 kr. Timár Pál 50 kr. Verécy Lajos 50 kr. Zsigmond Teréz 50 kr. Két névtelen 50—50 kr. Verécy Mihály 30 kr. Vékony Antal 30 kr. Káhn Pepi 20 kr. Szaplóczay István 20 kr. — Nagy-Szőllősön: Aczél László 1 frt. Becsky Emil 1 frt. Erber Mihály 1 frt. Hagara Viktor 1 frt. Horthy Vilmos 1 frt. Lator Géza 1 frt. Pásztay Ferencz 1 frt. Tar Gyula 1 frt. Ujhelyi Ödön 1 frt. — Fejéregyházán: Czipple Zsigmond 50 kr. — Csepén: Fogarassy Aurél 1 frt. — Komjátón: Hrabár János 2 frt. Somon: Lónyay Géza 1 frt. — Bastyaházán: Löwenthal Ernő 1 frt. — A-Apsán: Id. Mihálka László 1 frt. — Petrován: Pap Zsigmond 1 frt. — Beregszászon: Podhoranszky G. 50 kr. Szikszay Károly 50 kr. — Técsön Réthy Mihály 1 frt. Halmiban: Szentpály István 1 frt. — Uj-Tátra-Füreden: Dr. Szontagh Miklós 2 frt. összesen **61 frt.**

A 9-ik számú könyvecskére: Nagyváradon Turcsányi Ödön közvetítése mellett; Dr. Grosz Albert 1 frt. Schwartz Jakab 3 frt. Albert Décsné 1 frt. Jakab Lipót 2 frt. Kottán Imréné 1 frt. Berde István 1 frt. Bene Elek 50 kr. Löv Salamon 22 frt. Löv Salamonné 2 frt. Löv Hermína 1 frt. Löv Gyula 1 frt. Löv Regina 1 frt. Löv Dezső 1 frt. Löv Irma 1 frt. Kleinfeld Felix 50 kr. Ornstein Zsigmond 50 kr. Moskovitz Adolf 1 frt. Waldman József 1 frt. Lusztig Móríc 1 frt. Rosenthal Herman 1 frt. Frankl Lázár 1 frt. Kunyhóssy János 1 frt. Rítóók Zsigmond 2 frt. Balog Lajos 1 frt. Dr. Bartha 1 frt. Burger Esaiás 1 frt. Névtelenül 8-an 1—1 frtot 8 frt. Névtelenül 3-an 50—50 krt 1 frt 50 kr. Összesen: **60 frt.**

E közlemény összege **121 frt.** Ehez adva a 22-ik közlemény összegét 14,397 frt 32 krt, (multlok hibásan irtunk főösszegül 14,197 frt 32 krt) az alap teszen **14,519 frt 32 krt.**

Fogadják a kegyes adakozók és gyűjtők egyházunk iránt tanusított buzgó fáradozásaikért az egyház-község nevében hálás köszönetünket. Budapest 1884.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.